

Γ. ΤΕΝΕΚΙΔΗΣ

**Η ΙΩΝΙΑ
ΣΤΟΝ ΠΑΝΕΘΝΙΚΟ ΑΓΩΝΑ
ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ**

Η ΙΩΝΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΕΘΝΙΚΟ ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ*

Κύμη, Φώκαια, Σμύρνη, Έρυθραί, Λέβεδος, Κλαζομεναί, Κολοφών, Τέως, Έφεσος, Μυούς, Μίλητος, Πριήνη, Άλικαρνασσός: είναι οι μεγάλες μητροπόλεις του Έλληνισμού της Αιολίδας, της Ίωνίας, της Δωρίδας, όπου, κατά τον έκτον αιώνα π.Χ., ξαστέρωσε ο νους του ανθρώπου.

Τή δυσειδαιμονία, τὸ παράλογο, τὸ υπέρλογο διαδέχθηκε ὁ ὀρθὸς λόγος, τὴ θεοδικία ἢ πειθαρχημένη ἔρευνα μὲ ἀφετηρία τὸ συγκεκριμένο καὶ τὸ πραγματικό. Ἀπὸ τὴν Ίωνία ξεκίνησε ἡ φυσικὴ ἐπισήμη. Ὅπως σημειώνει ὁ συνάδελφος Κ. Δεσποτόπουλος: ἐκεῖ « ἐκκολλάθηκε βαθμιαῖα ὁ λογικὸς στοχασμός, διάδοχος καὶ ἀντίπαλος τοῦ μαγικοῦ λογισμοῦ, χειράφетος ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ φαντασία. Ὁ λογικὸς στοχασμὸς συγκρίνει, ἀναλύει καὶ συνθέτει: προσπαθεῖ νὰ διακρίνει μὲ ἀκρίβεια ὅ,τι πραγματικὰ ὑπάρχει ἔτε συμβαίνει ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ἀπλῶς νὰ συμβαίνει ἢ νὰ ὑπάρχει· ὑποβάλλει σὲ κριτικὴ βάσανο τὶς ἐντυπώσεις ἔτε παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἀντιπαραβολὴ τους πρὸς τὴν πραγματικότητα.¹».

Σύγχρονη πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ γεωγραφία γεννήθηκε τότε καὶ ἡ Ἱστορία ὄχι μόνο ὡς ἀνεκδοτολογία ἀλλὰ καὶ ὡς ὀρθολογικὴ ἔρμηνεία τῆς πραγματικότητας.

Στὶς πόλεις-κράτη, οἱ πολιτικοὶ μηχανισμοὶ βρίσκουν τὴν τέλεια ἔκφρασή τους. Καὶ οἱ πόλεις ἐκπέμπουν ἰσότιμους μὲ αὐτὲς πολυάνθρωπους δορυφό-

---

*Τὸ κείμενο πὸ ἀκολουθεῖ ἀποδίδει στὶς κύριες γραμμὲς τοῦ πρυτανικοῦ λόγου τῆς 25ης Μαρτίου πὸ ἐκφωνήθηκε στὶς 23 Μαρτίου 1977, στὴν Ἄριστοτέλεια Αἴθουσα τῆς Παντείου Σχολῆς.

1. *Θέματα Ἱστορίας καὶ Πολιτικῆς*, «Ἡ μεγαλοουργία τῆς Ίωνίας», ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1977, σ. 15.

ρους και στήνουν άποικίες στα πέρατα τής Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου: στη Μασσαλία, στην Άλαλία τής Κορσικής, στην Έλέα και στα Άβδηρα τή γενέθλια πόλη του Δημόκριτου, στο Παντικάπαιο του Κιμμέριου Βοσπόρου.

Ή Ιπποδάμεια πολεοδομική τέχνη μεταφράζεται στη Μίλητο σ' ένα « θριαμβικό κατόρθωμα τής τέχνης ».

Οι πολίτες των προνομακων αυτων περιοχων συμβιουν με τη θάλασσα πηγή πλούτου υλικου και πνευματικου, εμπνεύστρια χαράς: *ποντίων κυμάτων άνηριθμον γέλασμα*. Άπ' αυτήν μαθαίνουν το σκίρτημα τής ζωής, το τραγούδι, τή μουσική του διπλου αυλου των κυκλαδιτικων ειδωλειων. Το Αιγαίο είναι γέφυρα, συνδετικός κρικός με την άλλη οχθη, είναι προτροπή και παρόρμηση για έξαρση τής έλευθερίας².

Σε μιάν επιγραφή που βρέθηκε στην Πριήνη τής Ίωνίας και χρονολογείται από τον Γ' π.Χ. αιώνα διαβάζομε:

ΟΥΘΕ[N]
[ΜΕ]ΙΖΟΝ ΕΣΤΙΝ ΑΝΘΡΩΠΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΤΗΣ Ε
[ΛΕ]ΥΘΕΡΙΑΣ³

Όμως, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη περιοχή του ελληνικού χώρου, ή γεωπολιτική θέση των Αιολων, των Ίωνων και των Δωριέων τής Μικρασίας έξηγει και σφραγίζει την τραγική τους μοίρα. Άγκιστρωμένοι στις παρυφές τής άσιατικής ήπειρου, υποχρεωμένοι να συμβιουν με λαους που δεν ξέρουν τι πάει να πεί έλευθερία ή έπιστημονική περιέργεια, με σατράπες που παίρνουν εντολές από την Περσέπολη, τα Σούσα και τα Έκβάτανα, θ' αντιμετώπισουν τή σκληρή ανάγκη τής έπιλογής ανάμεσα στην ύποταγή, τον έκπατρισμό⁴ ή την εξέγερση.

Τήν τελευταία αυτή στάση προκρίνουν οι Ίωνες το 499. Με μικρή βοήθεια που στέλνεται από τους Άθηναίους και τους Έρετριείς αποδύονται σε άνισο άγώνα που απολήγει σε καταστροφή. Όμως ή Ίωνική Έπανάσταση απέδειξε την άδυναμία του έχθρου αφού ο άγώνας κράτησε έξη χρόνια και οι

2. Ή σύνδεση αυτή έλευθερίας και θάλασσας βρίσκει την πιο ζωντανή έκφρασή της στο γνωστό στιχο του Baudelaire: «Homme libre, toujours tu chéirais la mer» (L' homme et la mer).

3. Hiller von Gaertringen, *Inscripfien von Priene*, Βερολίνο, 1906, n° 19.

4. Όπως στην περίπτωση των Φωκαέων.

Πέρσες νικήθηκαν σέ δύο ναυμαχίες και σέ πολλές μάχες. Ὁ ἀγώνας αὐτός ἐμψύχωσε και ἄλλους ὑπόδουλους λαούς: « στάθηκε ἡ πρώτη ἐπανάσταση σέ μιὰ σειρὰ ἐθνικῶν ἐξεγέρσεων, πού συγκλόνισαν τὸ περσικὸ κράτος. Και Ἰσως τὸ παράδειγμά τους κατέστησε τοὺς Ἕλληνες πιὸ ἀποφασιστικοὺς νὰ πολεμήσουν ἐνωμένοι τὸ 480 π.Χ. »⁵.

Ἄναφορικά πάντα μέ τὴν Ἰωνία, προβάλλει ἐδῶ μιὰ ἱστορικὴ « σταθερὰ »: ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνθιση συμπορεύεται μέ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερία και τὴν ἀνεξαρτησία⁶.

Τὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου και τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, δὲν εἶναι τάχα τὸ ὑπόβαθρο τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ και ἡ ὑποδομὴ γιὰ τὴ σχεδιαζόμενη ἐξέγερση;

Μιλώντας, στὸ Παρίσι, στίς 16 τοῦ Κρυναρίτη (νινὸσε) ἔτους ΙΑ' τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας (6 τοῦ Γενάρη 1803), στὴν « Ἐταιρεία τῶν παρατηρητῶν τοῦ Ἀνθρώπου, » ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς βεβαίωνε : «...Ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιοπρόσεκτα γεγονότα.... εἶναι και τὸ ὅτι τὰ πνευματικὰ φῶτα στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν Ἰωνία· ἡ ἀναγέννησή τους στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα σὰν νὰ ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια πορεία... ». Και παρακάτω: « ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα δείχνει ὅτι πῆρε τὴν πορεία πού ἀκολούθησε στὴ γένεσή της· ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν Ἰωνία, ξαπλώθηκε ὑστερότερα στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα...»⁷.

Ἐναν αἰῶνα μετὰ τὸν Κοραῆ, ὁ Karl Dieterich θὰ παρατηρήσει ὅτι « ὅπως στὴν ἀρχαιότητα ἔτσι και σήμερα, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, ὁ Ἑλληνισμὸς μετατοπίζει τὸ κέντρο βάρους του πρὸς τὴ Μικρὰ Ἀσία σὰ νὰ θεωρεῖ ὅτι στὰ παράλια της βρίσκεται πάντοτε ἡ πηγὴ ἐκείνη πού τοῦ δίνει τὴ δύναμη νὰ ξαναγεννηθεῖ γιὰ τέταρτη φορά⁸ ».

5. Μ. Σακελλαρίου στὸ συλλογικὸ ἔργο: *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Β', Ἀθήνα 1971, σ. 288.

6. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ γαλλικὸς Διαφωτισμὸς, μέρος ἐνὸς εὐρύτερου εὐρωπαϊκοῦ κινήματος πού ἀναφαίνεται κατὰ τὸν 17ο αἰῶνα, στάθηκε τὸ πνευματικὸ ὑπόβαθρο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1789, ὅπως ὁ ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς —τοῦ ὁποῖου ἡ ἀκμὴ τοποθετεῖται κάπου τριάντα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ 1821— θὰ προετοιμάσει τὴν Ἐθνεγερσία. Διαφωτιστικὴ και χρήσιμη θὰ ἦταν μιὰ συγκριτικὴ ἔρευνα (τηρουμένων φυσικὰ τῶν ἀναλογιῶν) πάνω στὸ θέμα. Βλ. Κ.Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, «Νεοελληνικὰ Μελετήματα», 1977.

7. *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation de la Grèce*, Lu à la Société des Observateurs de l'Homme le 16 Nivôse, an XI (6 Janvier 1803) par Coray, Docteur en Médecine, et Membre de ladite Société, σ. 370. Ἀδ. Κοραῆ, *Ἑπόμνημα περὶ τῆς παρουσίας καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθήναι, Φιλαδελφῆως, 1853.

8. *Das Griechentum Kleinasiens*, Λειψία 1915, σ. 50 Βλ. και Ἐπ. Κυριακίδη. *Ἱστορία τοῦ σύγχρονου Ἑλληνισμοῦ*, Κωνσταντινούπολη 1893, Β', σ. 503.

Ἑλληνικό Κράτος δὲν ὑπάρχει τότε· ἀκμάζει ὁμως ὁ Ἑλληνισμὸς ποῦ ἀγκαλιάζει ὀλόκληρη τὴν « καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή ».

Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῶν χρόνων ἐκείνων, ἡ διαμόρφωση ἀστικῆς τάξης ποῦ διεκδικεῖ ἐπίμονα τὰ συμφέροντά της ἀπέναντι στὸν κατακτητὴ καὶ στὸ ἐγγώριο κατεστημένο⁹, ἡ συχνὴ καὶ συστηματικὴ ἐπαφὴ μὲ τὴ Δύση καὶ τὰ φῶτα της διαμορφώνουν καινούργιες ἰδέες ἀκόμα καὶ μιὰ νέα σύνθετη νοοτροπία. Οἱ Ἕλληνες συνειδητοποιοῦν πιὸ ἔντονα ἀπὸ ἄλλοτε τὸν ἐθνισμὸ τους. Ἐπόμενο ἦταν νὰ διεκδικήσουν καὶ τὴ λευτεριά τους. Αὐτὸ θὰ ἐπιτευχθεῖ, ὅπως πίστευαν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, μὲ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη. Ὅ,τι ἰσχύει γιὰ ὅλο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, συμβαίνει καὶ στὶς ἑλληνοκατοικημένες περιοχὲς τῆς Μικρασίας, εἰδικώτερα στὶς παραλιακὲς πόλεις τῆς Αἰολίδας καὶ τῆς Ἰωνίας. *Τὸ αἴτημα γιὰ ἀπελευθέρωση εἶναι κοινὸ καὶ ἐνιαῖο.*

Οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὸ κίνημα ὑπάρχουν καὶ εἶναι βασικὰ οἱ ἐξῆς: α/ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, τὸ ἐμπόριο· β/ ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς τάξης· γ/ οἱ κοινοτικὲς ἐλευθερίες· δ/ ἡ παιδεία: τὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια, ὅπως ἡ Ἀκαδημία τῶν Κυδωνιῶν καὶ ἡ Ἐδαγγελικὴ Σχολὴ τῆς Σμύρνης, τὰ σχολεῖα, τὰ τυπογραφεῖα· ε/ οἱ φωτισμένοι ἄνδρες: τὰ ἀξιολογότερα πνεύματα τῆς ἐποχῆς, στὸ χῶρο τῆς μαχομένης διανόησης ἢ ἐξῆσαν στὴ Μικρασία καὶ δίδαξαν ἐκεῖ ἢ ξεκίνησαν ἀπ' αὐτὴν.

Οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς τοποθετοῦνται βασικὰ στὸ στάδιο τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς προπαρασκευῆς. Ὅμως, τὸ ἔργο μένει ἡμιτελὲς καὶ ἀτελέσφορο ἂν, σὲ μιὰ δευτέρη φάση, δὲν ὑπάρξει καὶ ὁ μοχλὸς, τὸ ὄργανο δράσης. Αὐτὸ στάθηκε βασικὰ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία.

---

9. Βλ. Κ. Μοσκόφ, *Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδηση στὴν Ἑλλάδα, 1830-1909*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 88: « Ἡ οἰκονομικὴ ἀπογείωση τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 18ου αἰῶνα βοηθᾷ στὸ νὰ ἐμφανιστεῖ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ὁ Ἕλληνας στὸν πανάρχαιο ρόλο του· ἡ ἴδια ἡ ἐντελέχεια τῆς κοινωνίας του θὰ τὸν ἔχει σπρώξει μέσα στὴ ζέση τῆς ἐνεργητικότητάς του πρὸς τὸν ὄρεινὸ χῶρο πρῶτα, πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ χῶρο ἔπειτα· ἡ μοῖρα του θὰ εἶναι γιὰ τὰ μεγάλα καὶ ὄχι γιὰ τὰ μικρὰ τῆς ἱστορίας· ἐνῶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐθνικῆς ἀγορᾶς του θὰ βρεθεῖ νὰ κατακλύζεται, νὰ ἀλλοτριώνεται στὴν οἰκονομία τῆς ἀνεπτυγμένης Εὐρώπης, αὐτὸς θὰ συνεχίζει κοντοτιέρος τῆς ἐμπορευματικῆς ἀνάπτυξης καὶ τοῦ νεωτερικοῦ πνεύματος στὰ βορειότερα Βαλκάνια, τὸν Εἰξάνο καὶ τὴ Μικρασία νὰ διοργανώνει τίς ἀστικὲς σχέσεις τοῦ γύρω χῶρου του, σπέρνοντας ἐκεῖ ὅπου ἄλλα ἔθνη μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου θὰ δρέψουν ».

ΟΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξη· τὸ ἐμπόριο.

Μὲ τούς ρωσο-τουρκικούς πολέμους καὶ τὴ Συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ - Καϊναρτζή πού τούς ἐπισφράγισε τὸ 1774, τὸ Αἰγαῖο καὶ τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Μικρασίας γίνονται τὸ κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου¹⁰. Ἡ ἐξασθένιση τοῦ Ἑνετικοῦ Κράτους πού γιὰ χρόνια κρατοῦσε τὰ ἐμπορικὰ σκῆπτρα στὴ Μεσόγειο, οἱ ναπολεόντειοι πόλεμοι, τὰ γαλλικὰ οικονομικὰ συμφέροντα στὴν Ἀνατολή, ἡ πύκνωση τῶν ἀνταλλαγῶν δημιουργοῦν νέες ἀγορὲς καὶ παρέχουν δυνατότητες ἀνάπτυξης καὶ σὲ ἄλλες περιοχές. Ἡ ἀνθιση τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι κατ' ἐυθεῖαν ἀνάλογη μὲ τὴν παρακμὴ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας¹¹. Οἱ πολιτεῖες τῶν δυτικῶν μικρασιατικῶν παραλίων ἀποκτοῦν πρωτεύουσα θέση.

10. Ἡ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή τῆς 10/21 Ἰουλίου 1774 στάθηκε πραγματικὰ ἐδερνετικὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Οἱ Ρῶσοι ἐπέτυχαν τὴν ἀμνηστειαση ὄλων πού πῆραν μέρος στὸν πόλεμο, τὴν ἐλεύθερη ναυσιπλοία στὶς τουρκικὲς θάλασσες τῶν πλοίων πού ἔφεραν τὴ σημαία τῆς (οἱ Ἕλληνες πλοιοκτῆτες καὶ ναυτιλόμενοι τὴ χρησιμοποίησαν σὲ πολὺ μεγάλη κλίμακα) καὶ τὴν ἐκχώρηση ἐμπορικῶν προνομίων στοὺς προστατευομένους τῆς. Ἐξασφαλίστηκε ἀκόμη πρᾶγμα πού εἶχε ἄμεσο ἀντικτύπο στὸν κοινοτικὸ βίον τῶν ὑποδούλων - τὸ δικαίωμα τῆς προστασίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς σὲ ὅλο τὸ χῶρον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, δικαίωμα πού, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀνοίγει τὸ δρόμο στὴν εὐχέρεια ἐπέμβασης τῶν Ρώσων στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῶν Τούρκων. Βλ. Γ.Α. Γριτσοπούλου, *Οἱ Ρῶσοι καὶ τὸ Αἰγαῖο κατὰ τὸ 1770*, «Ἀθηνᾶ», 71 (1970), σ. 85-129. Ὅπως σημειώνει ὁ Κ. Τσουκαλῆς, (*Ἐξάρτηση καὶ ἀναπαραγωγή. Ὁ κοινωνικὸς ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1977, σ. 327), στὴ ρωσικὴ «προστασία» ὀφείλεται ἡ ἀνοδικὴ πορεία τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας στὴν ὑπὸ κρίση ἐποχὴ. Ἡ Συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή ἔδωσε στοὺς Χριστιανούς τὸ δικαίωμα νὰ ἀναρτήσουν ρωσικὴ σημαία καὶ νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὴν προστασία τῶν ρωσικῶν προξενικῶν ἀρχῶν. Τουλάχιστον ὡς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, ὅλα σχεδὸν τὰ πλοία μὲ ρωσικὴ σημαία πού περιέτρεχαν τὴν ἀνατολικὴν λεκάνη τῆς Μεσογείου ἀνῆκαν στὴν πραγματικὴ σὲ Ἕλληνες ἐφοπλιστές. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὰ πλοία μὲ τουρκικὴ σημαία ἢ, ἐν μέρει, γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πλοία μὲ αὐστριακὴ σημαία (Ἕλληνες ἐφοπλιστές ἐγκατεστημένοι στὴν Τεργέστη). Γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς Συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, βλ. M.S. Anderson, *The Eastern Question*, Λονδίνο 1966, σ. XI ἐπ.

11. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου ὀφείλεται ἐν μέρει καὶ στὴν ἔλλειψη κρατικῆς συνείδησης, σὲ μιὰ κακῆς ποιότητας ἀνεκτικὴ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ὅπως σημειώνει ὁ ἀγγλος περιηγητῆς καὶ ζωγράφος Francis Hervé: « Δὲ γνωρίζω ἄλλη χώρα ὅπου νὰ μορεῖ νανεῖς νὰ ἐγκατασταθεῖ ἀπολαμβάνοντας τέτοια προνόμια. Καθὼς κανένας δὲν ὑπόκειται ὅτε στοὺς νόμους τῆς χώρας αὐτῆς ὅτε καὶ ὕψιστατα φορολογικὲς ἐπιβαρύνσεις, μορεῖ μ' αὐτὸν τὸ τρόπο νὰ γίνῃ πᾶμπλουτος. Ἀντίθετα ὁ ντόπιος [ἐννοεῖ τοὺς Τούρκους] δὲν κατορθώνει νὰ κάνει παρουσία μὲ τὸ σύστημα τῆς διαρπαγῆς καὶ ὑφαρπαγῆς τοῦ πλοῦτου πού χαρακτηρίζει τὶς διαφορὲς ἀρχές πού ἐνεργοῦν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ τουρκικοῦ κράτους », *A residence in Greece and Turkey*, Λονδίνο 1837. Καὶ προσθετὴ ὁ ὀξυδερκὴς ἀγγλος περιηγητῆς: « The Turkish government was one which every philanthropist must wish to see dissolved ».

Ἡ Σμύρνη, παμπάλαιος διαμετακομιστικὸς κόμβος πρὸς τὰ κέντρα καὶ τὶς ἐσχατίες τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου¹², ἀναπτύσσεται κατακόρυφα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διαπίστωση τοῦ ἱστορικοῦ Ἀπόστολου Βακαλόπουλου ὅτι, ἤδη ἀπὸ τὸ 1572, ἡ Σμύρνη εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἐμπορικὸ κέντρο τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ βαθὺς μελετητὴς τῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, με ἀφετηρία τὴ Μασσαλία, Pierre Échinard, στὸ ἀριστα τεκμηριωμένο ἔργο του: *Grecs et Philhellènes à Marseille de la Révolution Française à l'Indépendance de la Grèce*, Μασσαλία, 1973, γράφει στὴ σ. 82: « Ἡ Σμύρνη ἦταν τὸ μεγαλύτερο ἐμπορικὸ κέντρο τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, με τὸν ἀπέραντο ὄρμιο τῆς, τὴ μεγάλῃ κίνηση τοῦ λιμανιοῦ τῆς, τὸν πολυτελέστατο ρυθμὸ ζωῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν παρειακῶν καὶ τὸν πλοῦτο τῶν ἑλληνικῶν, ἀρμενικῶν καὶ ἑβραϊκῶν καταστημάτων... »¹³.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου θέτει τὶς προϋποθέσεις καὶ τὶς βάσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς καθαρὰ ἀστικῆς τάξης με τὰ ἐπακόλουθὰ τῆς στὴν πνευματικὴ ζωή. Ὁ κοινοτικὸς, ὁ « ἔθνικὸς », θὰ ἔλεγα, πλοῦτος μεγαλώνει καὶ πηγαινεὶ στὰ χέρια τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ναυτικῶν. Τὸ ἔδαφος εἶναι πλούσιο σὲ προϊόντα γεωργικὰ καὶ μάλιστα σὲ κείνα ποὺ ἐπιδέχονται ἐπεξεργασία: σταφίδα, σῦκα, ἐλιές. Οἱ ἔμποροι ὀργανώνονται, ἰδρύνουν λέσχες κατὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα. Πολυταξιδεμένοι καθὼς εἶναι, γνωρίζουν ἀριστα τὶς πηγές τῶν βιομηχανοποιημένων προϊόντων καὶ τὶς δυνατότητες δημιουργίας νέων καταναλωτικῶν ἀγορῶν. Ἐξοικειωμένοι με τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη ποὺ παραδέχεται, κρίνει ἢ ἐπικρίνει τοὺς πολιτικὸς θεσμοὺς¹⁴, ἔλκονται ἀπὸ τὸν ζωντανὸ προβληματισμὸ ποὺ ἀφορᾷ τὰ κοινά.

12. Βλ. Alexis de Valon, *Une année dans le Levant*, 2η ἐκδ., Παρίσι 1850, Β', σ. 64: « Ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, ἡ Σμύρνη ὑπῆρξε τὸ κέντρο τῆς Ἀνατολῆς· ἐκεῖ συνέρρεαν πρῶτα ὅλα τὰ πλούτη τῆς Ἀνατολῆς πρὶν μεταφερθοῦν στὴν Εὐρώπη. Ἡ ἐμπορικὴ αὐτὴ ἀκμὴ ὀφείλεται στὴ δραστηριότητα τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου». Ὅπως σημειώνει ὁ Κ. Τσουκαλᾶς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 291: « Ἡ Σμύρνη, ἡ Γκιοῦρ Ἰζμίρ (ἡ ἄπιστη) ὅπως τὴν ὀνόμαζαν οἱ Τούρκοι, ἦταν ἡ δευτέρη πόλις τῆς Ἀνατολῆς, καὶ δὲν εἶχε ποτὲ ἀποκλειστικὰ τούρκικο χαρακτῆρα, ἀλλὰ διέθετε μεγάλο ποσοστὸ χριστιανῶν κατοίκων». « Ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἦταν τόσο ἀκμαῖος καὶ ἀσκούσε τέτοια ἔλξη ἀπέναντι στὸν ἄλλο Ἑλληνισμὸ ὥστε μέσα σὲ ἕνα αἰῶνα σχεδὸν θὰ τετραπλασιασθῆ. Ἀπὸ 60 χιλιάδες τὸ 1817 θὰ περάσει τὸ 1922 στοὺς 200 χιλιάδες ».

13. « Smyrne était le plus grand marché du Levant, avec sa rade immense, la grande activité de son port, ses beaux magasins, le train de vie fastueux des nations européennes et la richesse des établissements grecs, arméniens juifs ». Καὶ, παραπέμποντας στὸν Jurien de la Gravière, *La station du Levant*, σ. 49 προσθέτει: « On y exportait les tabacs de la Macédoine, les laines de la Thrace, les huiles de Mételin, les soies de Brousse, les fils de chèvres d'Angora, les chevrons d'Iconium et de Satalie, les tapis de Césarée, les cuivres de Tokat, les galls et les graines de Diarbekir, enfin tous les cotons de l'Asie Mineure... ». Βλ. καὶ Σχάαρς Μπωναβεντούρε, *Μελέτη περὶ Σμύρνης* (μετάφραση Κ. Οἰκονόμου), Σμύρνη 1868.

14. Βλ. Κ. Τσουκαλᾶ, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 275 « ὅπως καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἔτσι καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ λειτουργοῦσαν στὸ πλαίσιο κοσμοθεωρητικῶν συστημάτων ποὺ διαρκῶς ἐξελίσσον-

Οί μετά τὸ 1769 ἀποικισμοὶ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ τὶς Κυκλάδες ἀυξάνουν καὶ τονώνουν τὸν μικρασιατικὸ ἑλληνικὸ πληθυσμὸ. Ἐποικισμὸς ποὺ εἶναι συνέπεια τῶν ἀνεπανόρθωτων δεινῶν στὸ Μοριά κατὰ τὴ δευτέρη Τουρκοκρατία¹⁵ καί, εἰδικώτερα, μετὰ τὰ Ὀρλωφικά. « Πελοποννήσιοι μετέσχον εἰς τὸν συνοικισμὸν τῶν Κυδωνιῶν, ἄλλοι δὲ κατόκησαν εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Μητροπόλεως Ἐφέσου, τῆς ὁποίας μαρτυρεῖται ὅτι ἐκ τούτου ηὐξήθησαν τὰ εἰσοδήματα. Ἐνόμαζον δὲ τοὺς νέους συνοικισμοὺς μὲ τῶν ἐγκαταληφθεισῶν πατρίδων τῶν τὰ τοπωνύμια.....»¹⁶.

Οἱ ξενητεμένοι μωραῖτες καὶ κυκλαδίτες¹⁷ ἀντικρῶν στίς αἰολικὲς καὶ ἰωνικὲς ἀκτὲς τὴν εὐγένεια, τὴ ζεστασιά, τὴν καλοσυνάτη συμπεριφορά, ἕναν κάποιον κοσμοπολιτισμὸ τῶν αὐτοχθόνων. « Ἡ γλυκύτης τοῦ ἰωνικοῦ κλίματος, μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κ. Οἰκονόμου στὴν *Ἀυτοσχέδιον διατριβὴν περὶ Σμύρνης*, (1831), τὸ εὐκρατον τοῦ ἀέρος, ἡ ἀφθονία καὶ ποικιλία τῶν τροφῶν, ἡ ἐλευθερία τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Τουρνεφόριος ἐθαύμασεν, ὁ πολιτισμὸς τῶν ἠθῶν, ἡ περπεδημία τῶν εὐρωπαίων, οἵτινες ἔχουσιν ἐμπορικὸν σύστημα καὶ Κονσολάτα, ἡ φρόνιμος Διοικήσις τοῦ Κοινοῦ τῶν Γραικῶν, καί, τελευταῖον, τὸ πολυσχιδέστατον ἐμπόριον συνεισέφερον πολὺ εἰς τὴν πλυνάνθρωπον συνοίκησιν τῆς πόλεως ταύτης, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ ποικιλίαν τῶν τεχνῶν. Ἐννεμήκοντα πέντε τεχνικὰ συστήματα ἢ συνάφια ἀριθμοῦνται σήμερον εἰς τὴν Σμύρνην, μικρὰ καὶ μεγάλα, τὰ ὁποία, ἐὰν ἐξαιρέσης ἀπ' ὀλί-

---

ταν καὶ ἀναπροσαρμόζονταν κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ἐξωγενῶν παραγόντων, γιὰ νὰ συμβιβαστοῦν εὐκολα μὲ τὶς προσταγὰς τῆς καπιταλιστικῆς ἰδεολογίας τοῦ κέρδους καὶ τοῦ ἐμπορίου. Ἡ γνώση τῶν ξένων γλωσσῶν, οἱ ἀδιάρρηκτες σχέσεις μὲ τὴ Δύση, ποὺ συμβάδιζαν μὲ τὶς ἐμπορικὲς τοὺς δραστηριότητες, καὶ γενικότερα, ἡ διείσδυση τῶν νέων εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν, ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία στὰ ἀστικά στρώματα τῶν μειονοτήτων νὰ οἰκοδομήσουν τοὺς ἀναγκαίους μηχανισμοὺς γιὰ τὴ διάδοση ὄχι μονάχα τῶν τεχνολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν καθολικότερη διείσδυση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας. Ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν συγγραφεὴ οἱ ἐργασίες τοῦ Τ. Stoianovitch, *The conquering Balkan Orthodox Merchant*, *The Journal of Economic History*, σελ. 20 (Μάρτιος 1960), σ. 293-294 St. Yerassimos, *Les mouvements nationaux dans L'Empire Ottoman*, «Partisans», Σεπτ.-Ὀκτ., 1971, n 61, σ. 67 ἐπ.

15. Μ. Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν Τουρκοκρατίαν 1715-1821*, Ἀθήναι, 1939. Ἡ Λαθρασία τῆς Πελοποννήσου, μετὰ τὸ ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1770, ὁδήγησε στὴ μετοικεσία 40 μὲ 80 χιλιάδες Ἑλλαδιτῶν πρὸς τὴ Μ. Ἀσία. Βλ. Τ. Σταματοπούλου. *Ὁ ἐσωτερικὸς ἀγῶνας*. Κατὰ τὸν Κ. Τσουκαλᾶ, *Ἐξάρτηση καὶ ἀναπαραγωγή*, Ἀθήνα 1977, στὴ Μικρασία βρίσκονται πολλοὶ Αἰγαιοπελαγίτες, Κεφαλλονίτες, Πελοποννήσιοι, στὴ Σμύρνη βρίσκονται κάτοικοι τῆς ὄρεινῆς Θεσσαλίας, τῆς Χίου καὶ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, στὸ Αἰθῖνι Ἠπειρώτες, στὸν Τσεσμέ Πελοποννήσιοι, στὴν Ἀπολλωνία μεγάλο πλῆθος Μανιατῶν κτλ. (σ. 113**)

16. Μ. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 198.

17. Ἀκόμη καὶ στὰ Ἄδανα τῆς Κιλικίας ἔχουν ἐγκατασταθεῖ πολλοὶ νησιῶτες ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο καὶ πολλοὶ Πελοποννήσιοι. Βλ. V. Cuinet, *La Turquie d'Asie. Geographie administrative, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*, Β', Παρίσι, Leroux, 1890-1895, σ. 55.

γα ολίγους άλλοεθνεῖς, συνίστανται δλα ἀπὸ Γραικοὺς. »

Στὰ βορεινὰ τῆς Σμύρνης ὑπάρχει καὶ τὸ ἄλλο μεγάλο ἀστικό κέντρο τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ στὰ δυτικά παράλια: οἱ Κυδωνίες (τὸ Ἀἶβαλι). Ἡ πολιτεία, μᾶς παραδίνει ὁ Κοντογιάννης, εἶχε στὶς ἀρχές τοῦ περασμένου αἰῶνα 32.000 κατοίκους, δλους Ἑλληνας ἐκτὸς ἀπὸ 8.000 κινητοῦ πληθυσμοῦ, ἀποτελουμένου ἀπὸ πλανόδιους μικροπωλητές, ἐργάτες, τεχνίτες. Τῆ μακρυνῆ ἐκείνη ἐποχῇ τὸ Ἀἶβαλι ὑπερηφανεύεται γιὰ τὴν ὑπὸ ἐκκόλαψη βιομηχανία του: δέκα ἐλαιοτριβεῖα, τριάντα σαπυνοποιεῖα (τὸ κυριώτερο προϊόν τῆς χώρας ἦταν τὸ λάδι), πολλὰ βυρσοδεψεῖα. Ἀριθμοῦσε δέκα ἐκκλησίαι ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ἡ ἐκκλησία στὴ μνήμη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Κυδωνιάτη πού κατομήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὶς 26 Νοεμβρίου 1807¹⁸.

Ὡς ναυτική πολιτεία, τὸ Ἀἶβαλι ἐξασφαλίζει ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη εἰδικὰ προνόμια. Ὁ ἐμπορικός της στόλος ἦταν πραγματικὰ σημαντικός. Ὑπῆρχαν πλοῖα ἐπιβλητικά: οἱ ξακουστὲς μπομπάρδες μὲ τὴν καρὶνα ποτισμένη ἀπὸ τὸ λάδι πού μεταφέρανε στὶς ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας. Τὰ μεγάλα αὐτὰ σκάφη ἔμεναν ἔξω ἀπὸ τὰ ἀβαθῆ λιμάνια ἐπικουρούμενα ἀπὸ μικρὰ περάματα πού ξεφόρτωναν καὶ μετέφεραν στὴν προκυμαῖα τὰ ἐμπορεύματα. Σκοῦνες, μπρατσέρες, φρεγάδες, δίκροτα καὶ τρίκροτα μεταφέρανε ἀπὸ τὴ Βραΐλα, τὴν Ὀδησσό, τὴν Τραπεζοῦντα στὰ λιμάνια τῆς Δύσης δημητριακά, ἐνῶ ἀπὸ τὴ Βενετία, τὴ Γένοβα, τὴ Μασσαλία καὶ τὰ λιμάνια τῆς Ἰσπανίας φέρνανε ὑφάσματα, ρύζι, ἀποικιακά, ἐμβόλια γιὰ τὰ ἐλαιόδεντρα. Τὸ ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο περιλάμβανε ἀλάτι, λάδι, σταφίδα, σαποῦνι, ψάρια.

Στὴ χερσόνησο τῆς Ἐρυθραίας¹⁹, ἰδιαίτερα στὰ Βουρλά²⁰, ἤδη ἀπὸ τὸ 1765, ὁ Chandler μιλάει γιὰ καλλιέργεια τοῦ ἀμπελιοῦ καὶ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀρχίζει σὲ μεγάλη κλίμακα ἡ ἐξαγωγή τῆς σταφίδας. Ἡ ἀκμὴ τῶν πόλεων καὶ πολιτισμάτων τῆς Ἐρυθραίας (μαζί μὲ τὰ δορυφορικὰ τοὺς ἑλληνοχώρια²¹): Βουρλά, Τσεσμέ, Ἀλάτσατα, Κάτω Παναγιά —πὸν διαιωνίζουν τὸν ἑλληνισμό τῆς περιοχῆς, ἔτσι σὰν ταπεινὴ προβολὴ τῶν ἐρειπωμένων ἀρχαίων πόλεων-φαντασμάτων τῆς Ἰωνίας, ἐννοοῦμε τὶς Κλαζομένες, τὴν Τέω, τὶς Ἐρυθρές²², τὴ Λέβεδο— ὀφείλεται κατὰ ἓνα ποσοστὸ στὴν

18. Π. Κοντογιάννη, *Ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ τῶν ἐπαρχιῶν Σμύρνης καὶ Προύσης*, Ἀθήναι, 1919.

19. Ὀλόκληρη ἡ χερσόνησος τῆς Ἐρυθραίας ἦταν κατοικημένη κυρίως ἀπὸ Ἑλληνας, κατὰ μεγάλο ποσοστὸ κυκλαδίτικης, χιώτικης ἢ πελοποννησιακῆς καταγωγῆς. Βλ. Alfred Philippson, *Reisen und Forschungen in Kleinasien*, 5 τόμοι, Gotha 1910-1915, Α', σ. 35 ἐπ., 48-54, Β', σ. 40.

20. Βλ. Ν. Μηλιώρη, *Τὰ Βουρλά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Α', Ἱστορικά, Ἀθήναι 1957. Σωστὰ ὁ Παῦλος Φλώρος, στὸ μυθιστορημὰ του *Σπορὰ δίχως θερισμό, Ἰωνικὴ γῆ*, Ἀθήνα 1975, ὀνομάζει τὰ Βουρλά « ἀμπελοπολιτεία ».

21. Βλ. Ν. Μηλιώρη, *Τὰ ἑλληνικὰ χωριά τῆς περιοχῆς τῶν Βουρλῶν Μ. Ἀσίας*, « Μικρασιατικὰ Χρονικά », ΙΔ', 1970, σ. 177 ἐπ.

22. Ἡ συμφορὰ πού ἔφερε ὁ ἐκτουρκισμὸς τῆς περιοχῆς ἀπεικονίζεται σὲ μιὰ φωτογραφία

πυκνή είσορή κατοίκων από τον καθαυτό ελληνικό χώρο, κυρίως πελοποννησίων, όπως είδαμε, πριν από το 1800 και κυκλαδιδτών —κυρίως Ναξιωτών— από το 1800 και δώθε.

Ἐμφάνιση καὶ ἀνάπτυξη ἀστικής τάξης. Ἀφύπνιση τοῦ λαοῦ.

Ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς εὐρωστῆς, δυναμικῆς καὶ ἀνεπτυγμένης ἀστικῆς τάξης στὶς ἑλληνοκατοικημένες πόλεις τῆς δυτικῆς Μικρασίας πιστοποιεῖται ἀπὸ ξένους συγγραφεῖς καὶ περιηγητές. Ὅπως σημειώνει ὁ Montesquieu, ἤδη ἀπὸ τὸ 1721, ἐξέχουσα θέση ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ κατέχει ἡ Σμύρνη. Ὅταν ὁ Σατωβριάνδος ἐπιχειρεῖ τὸ ταξίδι ἀπὸ τὸ Παρίσι στὰ Ἱεροσόλυμα τὸ 1806, φθάνοντας στὴν πρωτεύουσα τῆς Ἰωνίας μένει κατάπληκτος ἀπὸ τὴν ἀκμὴ τῆς πολιτείας: «Ἡ διαμονή μου στὴ Σμύρνη μὲ ἀνάγκασε νὰ ὑποβληθῶ σὲ νέα μεταμόρφωση· ὑποχρεώθηκα νὰ ξαναπάρω τὸ ὄψος τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου· νὰ δεχθῶ καὶ νὰ ἀνταποδώσω ἐπισκέψεις. Οἱ ἔμποροι πού μου ἔκαναν τὴν τιμὴ νὰ μὲ ἐπισκεφθοῦν ἦταν πλούσιοι· καὶ ὅταν πῆγα μὲ τὴ σειρά μου νὰ τοὺς ἀνταμώσω, βρῆκα στὰ σπίτια τους κομπῆς κυρίες ὡσὰν νὰ εἶχαν πάρει τὸ πρωτὸ μόνις τὰ λουσα τους ἀπὸ τοῦ *Le roi*. Ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια τῶν Ἀθηνῶν καὶ στὰ ἀπομεινάρια τῆς Ἱερουσαλήμ, αὐτὸ τὸ δεῦτερο Παρίσι ὅπου ἔφθασα μὲ ἑλληνικὸ καράβι [...] διέκοπτε κατὰ τρόπο ἀναπάντεχο τὶς ἐναλλασσόμενες φάσεις τοῦ ταξιδιοῦ μου. Ἦταν, κατὰ κάποιον τρόπο, μιὰ πολιτισμένη δασὴ [...] μέσα στὶς ἐρημικὲς ἐκτάσεις τῆς βαρβαρότητας....»²³.

τῶν Ἐρυθρῶν (τώρα Ἰντιρ) μὲ τὰ ἐγκαταλελειμένα σπίτια τῶν Χριστιανῶν καὶ τὴ « λεζάντα » « *Desolate Erythrae* », στὸ ἐξοχο βιβλίο τῆς Freya Stark, *Ionian. A quest*, Λονδίνο, John Murray, 1954, σ. 41. Ὡς πρὸς τὴν ἀνυπολόγιστη ζημιὰ πού προκύπτει ἀπὸ τὴν παρεμπόδιση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας στὰ τουρκοκρατούμενα ἐδάφη, βλ. τὸν πρόλογο τοῦ Victor Bérard στὴν ἐκδοσὴ τῆς Ὀδύσσειας τῶν *Belles-Lettres* (Collection des Universités de France) *L'Odyssee, poésie homérique*, I, 1924, σ. XX-XXI: Ὁ μέγας φιλόλογος θρηνεῖ πάνω στὶς ἀλυσσοδεμένες ἑλληνικὲς μικρασιατικὲς πόλεις: « *combien d'années faudra-t-il encore avant que ces rivages, libérées enfin du Barbare, nous rendent quelques documents certains, comme chacune des terres grecques déjà rédimées nous en a donné sur d'autres époques? Quand donc Smyrne, Éphèse et Milet nous ouvriront-elles... toutes les archives de leur sol...* » Οἱ γάλλοι ἀρχαιολόγοι πού συνεχίζουν τὴν ἀνακάλυψη τῆς κορσικανικῆς πόλης Ἀλαλίας, ἀποικίας τῶν Φωκαέων ζήτησαν ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ Κυβέρνηση —προκειμένου νὰ ἐξακριβώσουν τὶς ἀμοιβαῖες ἐπιρροὲς μητροπόλης— ἀποικίας— τὴν ἄδεια νὰ διενεργήσουν ἀνασκαφὲς στὴ Φώκαια. Ἡ Ἀγκυρα ἀρνήθηκε μὲ ἀνυπολόγιστη φυσικὰ ζημιὰ γιὰ τὴν Ἐπιστῆμη. Τὸ ἴδιο συμβαίνει, μὲ τὰ ἴδια ἐπακόλουθα, στὴν περίπτωση τῆς « ἀιχμάλωτης » Σαλαμίνας τῆς Κύπρου. Ὑστερα ἀπὸ μισὸν αἰῶνα, ἡ πικρὴ διαπίστωση τοῦ Bérard εἶναι πάντα ἐπίκαιρη.

23. F. de Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, Paris, Calmann-Lévy éd., 1893, σ. 244.

Ἐκ τῆς Σμύρνης, ὅπου ἀναπτύσσεται καὶ ριζώνει σάν παράδοση ἡ πολὺ-πλευρῆ εὐρωπαϊκὴ παιδεία, προέρχεται ὁ Κωνσταντῖνος Νικολόπουλος, ἐγκατεστημένος στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸ 1807, ὑπάλληλος ἀργότερα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Institut de France, καὶ ὁ ὁποῖος θὰ ἀρχίσει νὰ ἐκδίδει ἀπὸ τὸ 1818 τὸ περιοδικὸ Ἐθνη.

Ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Ρεμπელიοῦ, τὸ 1797, ὅταν οἱ Γενίτσαροι χτυποῦν τοὺς Χριστιανοὺς²⁴, ὁ λαὸς τῆς Σμύρνης —καὶ ὄχι μόνον οἱ προύχοντες— συνειδητοποιεῖ τὴ πραγματικὴ θέση του κάτω ἀπὸ τὴ νωθρὴ, αὐθαίρετη καὶ σκοταδιστικὴ ὁμως ἀνεκτικὴ στὸ θέμα τῶν κοινοτικῶν ἐλευθεριῶν ὁθωμανικὴ « διοίκησις ». Ἀργότερα, μέσα ἀπὸ τὶς κοινοτικὲς διεργασίες, θὰ προβάλλει τὶς διεκδικήσεις του.

Οἱ κοινοτικὲς ἐλευθερίες

Ὅλες οἱ ἑλληνοκατοικημένες πόλεις τῆς Μικρασίας ἔχουν αὐτοδιοίκησις²⁵. Οἱ ἄρχοντες, οἱ δημογέροντες, ἐκλέγονται ἀπ' αὐθείας ἀπὸ τὸ λαὸ.

Τὸ 1817, στὴ Σμύρνη, δίπλα στὴν ὁθωμανικὴ διοίκησις ποὺ περιελάμβανε τὸν Ἐπαρχο (Μουσελίμη), τὸν Κριτὴ (Μουλᾶ) καὶ τὸ Δήμαρχο (Ἀγιάμπαση) ὑπῆρχε καὶ τὸ Κοινὸ τῶν Γραικῶν, ποὺ εἶχε εὐρύτατες ἀρμοδιότητες πάνω στὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων.

24. Βλ. Ν. Χατζηκωστή, *Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα. Τὸ ἐν Σμύρνη ρεμπελιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγὰς*, «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος», ΣΤ' (1902-1906), σ. 358-372. Ἰ. Παπαγιαννόπουλος, *Τὸ Ρεμπελιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέαν πηγὴν* «Μικρασιατικὰ Χρονικά», Γ', 1938, σ. 261-267. Ν. Βέης, *Τὸ Μεγάλον Ρεμπελιὸν τῆς Σμύρνης (Μάρτιος τοῦ 1797), κατὰ νεωτέρας ἐρεῦνας*. «Μικρασιατικὰ Χρονικά», Δ', 1948, σ. 411-422.

25. Γενικὰ πάνω στὸ θέμα, βλ. τὴ βασικὴ ἐργασία τοῦ Κ. Λαμέρα, *Περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπιτορκοκρατίας δημογεροντιῶν*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», Γ', 1940, σ. 1-73, ἐδικώτερα, σ. 47-48. Ἐπίσης: D. Urquhart, *La Turquie. Ses ressources, son organisation municipale, son commerce* (μεταφρ. ἀπὸ τὰ ἀγγλικά: X. Raymond), Β', μέρος πρῶτον, Παρίσι, 1836. Π. Ἀργυροπούλου, *Δημοτικὴ διοίκησις ἐν Ἑλλάδι*, β' ἐκδ. Α' 2, Ἀθῆναι 1859. Σ. Ἀντωνιάδου, *Τὰ Δημοτικά*, β' ἐκδ., Ἀθῆναι 1866. Δ. Ζακυθνοῦ, *La commune grecque. Les conditions historiques d' une décentralisation administrative*, «L'Hellénisme Contemporain», 1948, σ. 295-310 καὶ 414-428. Κ. Μοσχάφ, *Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδησις στὴν Ἑλλάδα, 1830-1909*, Θεσσαλονίκη, 1972, «Διαμόρφωσις καὶ λειτουργία τῆς παροικίας», σ. 92-95. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ΙΑ', Ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ ξένη κυριαρχία (περίοδος 1669-1821) Τουρκοκρατία-Λατινοκρατία, Ἀθῆναι, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε. 1975, «Κοινοτικότητες», σ. 134-143. Μέλπωσ Λογοθέτη-Μερλιέ. *Οἱ ἐλληνικὲς κοινοτικότητες στὴ σύγχρονη Καππαδοκία*, Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Α', 1977, σ. 29-74.

Τὸ Κοινὸ τῶν Γραικῶν διοικεῖται ἀπὸ πέντε δημογέροντες καὶ δώδεκα ἐφόρους (δωδεκάνους) με θητεία αὐστηρὰ ἐνιαύσια, ἐνῶ σὲ κατοπινα χρόνια εἶναι ἐπανεκλέξιμοι ἂν θεωρηθεῖ ὅτι εὐδοκίμησαν κατὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν καθηκόντων τους²⁶.

Ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ κοινότητες τῆς Μικρασίας εἶχαν σύστημα αὐτοδιοίκησης. Οἱ δημογέροντες ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Μητροπολίτη ἢ τοῦ ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου μεριμνοῦσαν γιὰ τὴ θεραπεία τῶν ἀναγκῶν τῆς Κοινότητος καὶ καταβάλλανε κάθε προσπάθεια γιὰ τὴ βελτίωση καὶ προαγωγή τῶν κοινῶν.

Ἦδη ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα καί, ἀνάλογα μὲ τὶς περιοχές, ἀπὸ τὸν 18ο, στὴ Σμύρνη, στὴν Καισάρεια, στὴν Τραπεζοῦντα καὶ σὲ ἄλλες μικρασιατικὲς κοινότητες ἀναπτύσσεται καὶ φθάνει σὲ ὕψηλά ἐπίπεδα ἡ ἐκπαίδευση. Ἔτσι, ἰδρύεται ἰδιαίτερο ὄργανο, ἡ Ἐφορεία τῶν Σχολείων, πού μεριμνοῦσε, σὲ συνεννόηση μὲ τὴ Δημογεροντία, γιὰ τὴν ἀποδοτικὴ λειτουργία τῶν ἐκπαιδευτηρίων.

Σὲ πολλὲς ἀπὸ τῆς κοινότητες λειτουργοῦσαν καὶ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἐκλέγονταν λοιπὸν ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ μὲ πρωτοβουλία τῶν δημογερόντων γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ ἱδρύματα, εἰδικὲς ἐφορεῖες πού φρόντιζαν γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία καὶ γιὰ τὴν θεραπεία τῶν ἀναγκῶν τους²⁷.

Ἀρχικά, ἡ ἐξουσία τῆς Ἐκκλησίας πάνω στὰ κοινοτικά ὄργανα, στίς δημογεροντίες, ἦταν ἀπόλυτη. Ἄν καὶ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἡ ἐξουσία αὐτὴ μετατρέπεται σὲ ἀπλὴ ἐποπτεία, οἱ προστριβές, ὅπως ἦταν φυσικό, δὲν ἐλειψαν ἀνάμεσα στὰ λαϊκὰ κοινοτικά σώματα « ὡς ὄργανα ἐλευθέρας ζωῆς » καὶ τὴν ἐποπτεύουσα ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. « Ἡ ἀντίθεσις, σοβοῦσα ἀρχικῶς, βραδύτερον δὲ καὶ ὀλίγον πρό τῆς Ἐπαναστάσεως τὰ 1821, ἐκδηλωθεῖσα κατὰ τὸπους ἐνεργῶς, ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλος τὴν Ἐκκλησίαν νὰ καθορίσῃ σαφῶς τὰ ὄρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Κλήρου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Δημογεροντίας ἀφ' ἑτέρου. Ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα ἡ κοινοτικὴ ἀρχὴ βῆμα πρὸς βῆμα διεξεδίκησε πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἀποκλειστικὴν ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν ἀρμοδιότητα, ἡ δὲ τελευταία δὲν ἦτο δυνατόν, φυσικῶ τῶ λόγῳ, νὰ ἐμμεῖνη μέχρις ἐσχάτων εἰς τὰ ἀρχῆθεν κανονισθέντα. Οὕτω δὲ ἡ κοινότης ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους νίκην περιφανῆ »²⁸.

Εἰδικὴ μνεία πρέπει νὰ γίνεῖ ἐδῶ γιὰ τὴ χορήγηση εἰδικῶν προνομίων στὴν πόλη τῶν Κυδωνιῶν χάρη στὴν ἐπιδεξιότητα καὶ διπλωματικὴ ἱκανότητα τοῦ πανέξυπνου κληρικοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου, πού μὲ τὴ συνδρομὴ τοῦ

26. Κ. Οἰκονόμου, *Ἀντισχέδιος διατριβὴ περὶ Σμύρνης, 1831*.

27. Βλ. Κ. Λαμέρα, *Περὶ τοῦ θεσμοῦ, τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας δημογεροντιῶν*. «Μικρασιατικὰ Χρονικά», Γ', 1940, σ. 47.

28. Κ. Σ. Παπαδόπουλος, *Εἰδήσεις περὶ τῆς Κοινοτήτος Σμύρνης*. «Μικρασιατικὰ Χρονικά», © 1961, σ. 1-41.

διερμηνέα του τουρκικού στόλου Νικολάου Μαυρογένους και του πανίσχυρου τραπεζίτη Πετράκη επέτυχε την έκδοση του περίφημου σουλτανικού φερμανιού με ευρύτατα για κείνη την εποχή προνόμια που εξασφάλιζαν στην πολιτεία « παντελή σχεδόν αυτόνομον διοικήσιν »²⁹. Κανένας τουρκος δέν είχε το δικαίωμα να πλησιάσει στην πόλη. Βέβαια η όθωμανική κυβέρνηση διατηρούσε στις Κυδωνίες έναν δικαστή (καδή) και έναν διοικητή (αγά ή βοεβόδα) που δέν είχαν όμως απεριόριστη εξουσία γιατί προϊστάμενοί τους ήταν τρεις πρόκριτοι, δηλαδή τρεις δημογέροντες που εκλέγονταν κάθε χρόνο από τις τρεις συνοικίες της πολιτείας. Οι τρεις αυτοί άρχοντες, που έγιναν ύστερότερα έννέα, μαζί με δώδεκα επιτρόπους απαρτίζανε το Διοικητικό Συμβούλιο που ρύθμιζε τὰ της φορολογίας, άπένεμε δικαιοσύνη και έπαιρνε αποφάσεις για τις γενικού ένδιαφέροντος ανάγκες της ολόττητας.

Οι αντίθεσεις και οι διενέξεις δέν έλειψαν. Ο Οικονόμου, με τη βοήθεια των προστατών του και με το δέλεαρ πλούσιων δώρων κατώρθωσε να εξουδετερώσει την αντίθεση των γειτονικών τουρκων τοπαρχών. Ωστόσο, η αντίδραση όρθώθηκε μέσα από την ίδια την πόλη, από την όλιγαρχία, που όμως δέν κατώρθωσε να κάμψει τη δραστηριότητα του Οικονόμου. Ο γεννημένος αυτός ήγέτης πλησίασε το λαό, τον διαφώτισε και βασισμένος σ' αυτόν, μπόρεσε να κυβερνήσει επί χρόνια. Όμως, μετά το θάνατό του, το 1791, την εξουσία πήρε στα χέρια της ή όλιγαρχία και, όπως ήταν φυσικό, δίχως ν' αντιδράσει ή Πύλη σ' αυτή τη μεταβολή. Έξαιρετικό προνόμιο δόθηκε τότε για να χτιστεί και ή Άκαδημία, το πρώτο Πανεπιστήμιο της νεώτερης Ελλάδας που βάδιζε την όδο της ένθικης αναγέννησης³⁰.

Είναι τόσο συγκλονιστικό το φαινόμενο της αυτόνομης σχεδόν έλληνικής κοινότητας στα τουρκοκρατούμενα έδάφη ώστε θα εκθρέψει μιá ολόκληρη ιδεολογία. Μετά έναν αιώνα, ό Ίων Δραγούμης, που έχει βαθειά ένθικη συνείδηση και την αίσθηση του τραγικού της έλληνικής ιστορίας, θα ξεκινήσει από την κοινότητα για τη διοργάνωση του Έλληνισμού σέ όλο το πλάτος της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας: «... Η Ελλάδα όφείλει να εκγαταλείψει τους πολέμους προσθηκών· προέχει ή ρωμαλέα όργάνωση του ύποδούλου Έλληνισμού σέ κοινότητες και ή έπίρρωση της οικονομικής δύναμής του, ώστε να διαβρωθεί ή Όθωμανική Αυτοκρατορία και ή πνευματική, ήθικη και οικονομική ήγεμονία να έρθουν σέ χέρια έλληνικά »³¹.

29. Γεώργιος Σακκάρης, *Ίστορία των Κυδωνιών*, Άθήναι, 1920.

30. Ί. Καραμπλιάς, *Ίστορία των Κυδωνιών*, Άθήναι, 1949.

31. Βλ. Κ. Μοσκόφ, *Η Έθνικη και Κοινωνική Συνείδηση στην Ελλάδα, 1830-1909*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 224.

Ἡ ἐκπαίδευση. Τὰ σχολεῖα καὶ τὰ τυπογραφεῖα.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ Κυδωνιῶν, ἡ μικρὴ πολιτεία ἀριθμεῖ στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα τρία σχολεῖα στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, τὴν Ἑλληνικὴ Σχολὴ στὴν Παναγιά τῶν Ὀρφανῶν καί, ὅπως εἶπαμε, μία ἀνώτερη Σχολή: τὴν Ἀκαδημία. Ἰδρύθηκε τὸ 1800 μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀρωγὴ τῶν κατοίκων. Ἀναπτύχθηκε σιγά-σιγά στὸ σπουδαιότερο πνευματικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς. Διαδέχθηκε κατὰ κάποιον τρόπο τὶς μεγάλες Σχολές τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας (Ἀθωνιάδα - Γιάννενα). Πλήθος σπουδαστῶν συνέρρεαν ἀπὸ παντοῦ. Τὴν ἐλάμπρυνε ἡ παρουσία καὶ τὸ ἔργο φημισμένων καὶ ἱκανῶν δασκάλων: τοῦ Βενιαμὶν τοῦ Λέσβιου καὶ τοῦ Θεοφίλου Καίρη³². Αὐτοὶ δίδασκαν, σύμφωνα μὲ τὶς καινούργιες ἐκπαιδευτικὲς μεθόδους, ἀνώτερα μαθηματικά, φυσικὲς ἐπιστήμες, φιλοσοφία, μὲ πνεῦμα φιλελεύθερο, προοδευτικὸ καὶ φωτισμένο. Ὁ Βενιαμὶν³³ κατηγορήθηκε ὡς ἄθεος καὶ τοῦ ζητήθηκε νὰ ὑπογράψει « ὁμολογίαν πίστεως ». Ὑποστηριζόμενος ἀποτελεσματικὰ στὴν ἐπίθεση τῶν συντηρητικῶν ἀπὸ τοὺς Κυδωνιάτες, ἀρνήθηκε θαρραλέα μένοντας πιστὸς στὶς ἀρχές του.

Στὴ Σμύρνη, ἡ ἐκπαίδευση ἦταν στὰ χέρια τῶν συντηρητικῶν ἱερωμένων. Ὁ Ἱερόθεος Δενδρινός, δάσκαλος τοῦ Κοραῆ (πού τὸν θυμᾶται στὶς ἐπιστολές του μὲ ἀγανάκτηση γιὰ τὰ σχολαστικὰ γράμματα πού τοῦ ἔμαθε), ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται στὴ Σμύρνη καὶ νὰ διευθύνει τὴν Εὐαγγελικὴ Σχολή.

Βρισκόμαστε ὁμως στὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ οἱ Σμυρναῖοι ἐκδηλώνουν μὲ κάθε τρόπο τὴ δίψα τους γιὰ μάθηση. Ἰδρύεται ἔτσι τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ-πρόσκληση πού ἔλαβε ὁ Κούμας ἀπὸ τοὺς Σμυρναῖους ὅταν βρισκόταν στὴν Ὀδησό. Τώρα καὶ στὴ Σμύρνη διδάσκονται τὰ ἀνώτερα μαθήματα: λογικὴ, φιλοσοφία, μαθηματικά, γεωγραφία. Δάσκαλοι τῶν Ἰῶνων στάθηκαν ὁ Κούμας, ὁ Στέφανος Οἰκονόμος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος.

Ὅμως οἱ συντηρητικοὶ τῆς Σμύρνης —καλὰ τοὺς τὰ ἔβαλλε ὁ Κοραῆς σ' ἓνα του γράμμα τοῦ 1803— μὴ βλέποντας μὲ καλὸ μάτι τὴν ἀνάπτυξη καὶ τοὺς καρποὺς τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου, βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ τοὺς ἱερωμένους, ἀντιδροῦν καὶ κατορθώνουν νὰ τὸ καταργήσουν μὲ σουλτανικὸ φερμάνι.

Τὰ γεγονότα αὐτὰ πού ἔχουν τὴν ἔννοια ἐπιβολῆς σκοταδιστικῶν μεθόδων συγκλόνισαν τοὺς Σμυρναῖους τόσο ὥστε γι' αὐτὸ τὸ περιστατικὸ γράφτηκε ποίημα-θρηνηδία.

- Ἡ τυπογραφία, φαινόμενο συνακόλουθο τῆς πνευματικῆς περιέργειας καὶ

32. Ν. Σωτηράκη, *Ἡ διδασκαλία τοῦ Θεοφίλου Καίρη στὴ Σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν καὶ στὴν Ἄνδρο*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», Ζ', 1957, σ. 116-152.

33. Βλ. Ἀ. Ἀγγέλου, *Πρὸς τὴν ἀκμὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Οἱ διενέξεις τοῦ Λεσβίου στὴ Σχολὴ Κυδωνιῶν*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», Ζ', 1957, σ. 18-81.

καλλιέργειας, ἄρα τῆς πνευματικῆς ἀφύπνισης, ἐπόμενο ἦταν ν' ἀναπτυχθεῖ στή Μικρασία, παράλληλα μέ τήν ἀνθισή της στόν ὑπόλοιπο ἑλληνικό χῶρο.

Στή Σμύρνη, ἀν καί παρατηρεῖται γιά ἓνα χρονικό διάστημα ὄφηση ὄφει-
λόμενη στήν ἀντίδραση τῶν ὑπερσυντηρητικῶν δασκάλων τῆς Εὐαγγελικῆς
Σχολῆς, ἡ πνευματική ζωὴ βρίσκεται, κατὰ τίς παραμονές τῆς Ἐθνεγερσίας,
σέ μεγάλη ἀκμή.³⁴ Σημαντικός ἀριθμὸς βιβλίων παραγγέλλεται στό ἐξωτερικό
γιά λογαριασμό τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου.

Μεγάλῃ ἀνάπτυξη παρουσιάζει ἡ τυπογραφία καί στίς Κυδωνίες. Μετά
τὴν καταστροφή τῆς αἰολικῆς πολιτείας στά 1822, τὰ πιεστήρια καί τὰ στοι-
χεῖα μεταφέρονται στήν κυρίως Ἑλλάδα ὃ δὲ κυδωνιάτης τυπογράφος Τόμ-
πρας εἶναι ἀπὸ τοὺς πρῶτους πού ἐκδίδουν ἐφημερίδα στόν ἑλλαδικό χῶρο³⁵.

Στὰ σχολικά καί κοινοτικά πράγματα τῆς Σμύρνης, σπουδαία εἶναι ἡ συμ-
βολὴ τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ. Ἀπὸ τὸ μακρυνό του Παρίσι ἀπευθύνει στοὺς
συντοπίτες του —τῶν ὁποίων γνωρίζει νὰ διακρίνει ὄλες τίς ἀδυναμίες— τὰ ἀ-
θάνατα ἐκεῖνα μηνύματά του, πού κυκλοφοροῦν ἀπὸ χέρι σέ χέρι. Στέλνει δα-
σκάλους σάν τὸν Κούμα, ἀκόμη καί χρηματικὴ βοήθεια. Δὲν παύει ποτὲ νὰ
διδάσκει, νὰ κατευθύνει, νὰ νουθετεῖ.

Αὐτόπτης μάρτυρας τῶν γεγονότων πού στοιχειοθετοῦν τὴν Γαλλικὴ
Ἐπανάσταση, ὃ Κοραῆς ἀντλεῖ τὴν ἔμπνευσή του ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκό, τὸ
γαλλικὸ ἰδιαίτερα, Διαφωτισμό. Εἶναι ὁπαδὸς ἐνὸς λαϊκοῦ, ἐνὸς ὀρθολογικοῦ
φιλελευθερισμοῦ. Πιστεύει ὅτι ἡ συστηματικὴ καί ἀνανεωτικὴ ἀναφορὰ στήν
ἀρχαιοελληνικὴ κληρονομία —ὃ Ὀμηρὸς δὲν γεννήθηκε τάχα στίς ἀκτὲς τῆς
Ἰωνίας;— θὰ βοηθήσει τοὺς Ἕλληνες νὰ ξαναβροῦν τὴν ἐνότητά τους καί τὴ
δύναμη νὰ ἐπιδιώξουν τὴ λύτρωση τοῦ Γένους. Τεράστια εἶναι ἡ ἀπήχηση
τῆς διδασκαλίας τοῦ Σμυρναίου λογίου. Συμβάλλει στήν ἀποκρυστάλλωση

34. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς τυπογραφίας στό χῶρο τῆς ὁμογένειας ἔρχεται σέ πλήρη ἀντίθεση μέ
τὴν ἀντίσταση τοῦ Ἰσλαμικοῦ καί μάλιστα τοῦ ὀθωμανικοῦ κόσμου σέ κάθε παρέμβαση πού ἔθι-
γε τὰ παραδοσιακὰ συστήματα προφορικῆς ἐπικοινωνίας. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὃ Κ. Τσουκα-
λᾶς (ἐνθ' ἀνωτ., σ. 275***), τὸ πρῶτο τούρκικο τυπογραφεῖο, πού κατασκευάστηκε μόλις τὸ
1728, συνάντησε τὴν ἄγρια ἀντίθεση τῶν Οὐλεμάδων καί ἔμεινε τελικὰ ἀχρησιμοποίητο. Μόνο
στά τέλη τοῦ αἰῶνα πραγματοποιήθηκε μιὰ νέα προσπάθεια. Ἀλλὰ ὡς τὸ 1828 τὰ τυπωμένα βι-
βλία ἦταν συνολικὰ λιγότερα ἀπὸ 80 καί στό διάστημα 1830-1842 τυπώθηκαν μόνο 108 βιβλία
—δηλαδὴ λιγότερα ἀπὸ 10 τὸ χρόνο. Ἄλλο σημάδι τῶν ὀπισθοδρομικῶν ἀντιλήψεων τῶν
Τούρκων ἦταν ἡ ἀσκησιμὸς τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἡ μονοπώληση τοῦ ἱατρικοῦ λειτουργή-
ματος ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς καί ἰδίως ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα καί
ὀφείλεται ἀνάμεσα στ' ἄλλα στήν κορανικὴ ἀπαγόρευση τῆς νεκρωσίας. Βλ. Gibb καί Bowen,
Islamic Society and the West: A study of the impact of Western Civilisation on Moslem Culture,
Ἰξφόρδη 1958, Α', μέρος 2, σ. 150. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Κ. Τσουκαλᾶ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 307*

35. Βλ. R. Clogg, *The Foundation of the Smyrna Bible Society* (1818), «Μικρασιατικὰ Χρο-
νικά», ΙΔ', 1970, σ. 47: «...an interesting insight during the crucial years before the outbreak of
the Greek War of Independence, years during which Smyrna was at the height of its commercial
and cultural predominance ».

μιὰς λυτρωτικῆς νοοτροπίας πού κυριαρχεῖ στά λαϊκὰ στρώματα κατά τίς παραμονές τοῦ Μεγάλου Σηκωμοῦ.

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ

Τὸ αἶτημα γιὰ ἀπελευθέρωση εἶναι, τὸ τονίσαμε, ἐνιαῖο.

Στὴ Μικρασία ἐνυπάρχουν ὄλοι οἱ οἰκονομικοὶ πνευματικοί, καὶ ἠθικοὶ παράγοντες πάνω στοὺς ὁποίους θὰ οἰκοδομηθεῖ καὶ θὰ ἀξιοποιηθεῖ ἡ ροπή γιὰ ἀπολύτρωση.

Ἐπάρχουν ἄραγε καὶ οἱ κατάλληλες συνθήκες γιὰ δράση ἢ οἱ δυνατότητες γιὰ τὴ μορφοποίηση ἑνὸς ὄργανου — ἡ ἱστορικὴ μας μνήμη ἀνατρέχει φυσικὰ στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία — γιὰ τὴν ἐνεργοποίηση αὐτῆς τῆς ροπῆς;

Γεγονὸς εἶναι ὅτι παρουσιάστηκε μιὰ δυσχέρεια — θὰ τὴ λέγαμε σήμερα γεωπολιτικὴ — ἐγγενῆς, σύμφυτη μὲ τὸν πολυβασανισμένο λαὸ πού ζῆ στο μικρασιατικὸ χῶρο. Εἶναι τὸ θεμελιακὸ πρόβλημα πού προβάλλει τὴν ὥρα τῆς πανελληνίας ἐξέγερσης. Ὁ περίγυρος τῶν μεγάλων ἑλληνικῶν πόλεων πού ἀντικρούζουν τὸ Αἰγαῖο εἶναι συνέχεια τῆς ἀπέραντης τουρκοκρατουμένης ἐνδοχώρας: τὰ « βάρη τῆς Ἀνατολῆς » ἀπὸ ὅπου πέρασαν οἱ σελτζοῦκοι κατακτητὲς μὲ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα: δηώσεις, σφαγές, ἐξισλαμισμοὺς.³⁶ Μὲ τέτοιες συνθήκες, εὐκολο εἶναι νὰ χτυπηθεῖ κεραυνοβόλα καὶ ἀποτελεσματικὰ κάθε ἀπόπειρα ἐξέγερσης. Τὰ ἐνοπλα ὀθωμανικὰ στίφη εἶναι ἔτοιμα νὰ ἰκανοποιήσουν τὸ φανατισμὸ καὶ τὰ ἡμιβάρβαρα ἐνστικτὰ τους πάνω στοὺς ραγιαδες. Ἐτσι, ἐνῶ οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἑταιρείας ἐπιθυμοῦν νὰ ἐπαναστατήσῃ ἡ περιοχὴ, γιὰ νὰ ἐμποδιστοῦν τὰ στρατεύματα τῆς Ἀνατολῆς νὰ περάσουν τὸ

36. Ὁ Τσουκαλᾶς, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 36, παρατηρεῖ ὅτι «στὴ Μικρὰ Ἀσία, ἡ συνεχὴς διαδικασία ἐκτουρκισμοῦ πού ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 13ο αἰῶνα, μείωσε τὸ ποσοστὸ τῶν κατοίκων πού δὲν ἦταν Τούρκοι. Ἄν ἀφαιρέσουμε τίς παράλιες περιοχὲς τοῦ Πόντου, τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ τῆς ἀρχαίας Ἰωνίας καὶ ὀρισμένες νησιδὲς στὴν ἐνδοχώρα τῆς Ἀνατολῆς, κυρίως στὴν Καππαδοκία ὅπου ἡ ὀρθοδοξία ἐπιβίωσε, ἀλλὰ ἡ χρῆση τῆς τούρκικης γλώσσας γραμμένης μ' ἑλληνικοὺς χαρακτήρες, ἀντικατέστησε τὴ χρῆση τῆς ἑλληνικῆς, φαίνεται πὼς ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰῶνα, ἔφτασε στοὺς χαμηλότερο σημεῖο του». Ἀναφέρεται ὁ σ. στὸν Spero Vryonis, *Process of Islamisation from the 11th through the 15th Century*, Λὸς Ἄντζελες 1971, ὅπως καὶ στοὺς κλασσικοὺς, ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ, ἔργο τοῦ Α. Wächter, *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien am XIVen Jahr-Hundert*, Λειψία, 1903. Βλ. τελευταῖα, Π.Μ. Κιτρομυλίδη, «Ἐξισλαμισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ οἱ ἱστορικὲς καταβολὲς τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων», «Μικρασιατικὰ Χρονικά», ΙΣΤ', 1975. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Κ. Τσουκαλᾶς ἐλαχιστοποιεῖ τὴν ἀριθμητικὴ δύναμη, τὴ σημασία καὶ τὸ δυναμισμό τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς, ὅσων δὲν ὑπέκυψαν στοὺς βίαιους, ἢ στοὺς προαιρετικούς (κατ' ἐπίφαση) ἐκτουρκισμούς. Οἱ Καππαδόκες, λ.χ., ἂν ἀναφερθῆ κανεὶς στὸν ἔθνισμό τους, ἦταν κάτι παραπάνω ἀπὸ μιὰν ὀμάδα τουρκοφάνων ὀρθοδόξων. Βλ. Δημοσεύματα τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν σὲ καππαδοκικά θέματα καὶ τὸ ἔξοχο βιβλίον (κατάλογος) τοῦ Octave Merlier, *Ὁ τελευταῖος Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ ἔργο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1973.

Αίγαίο με κατεύθυνση την Πελοπόννησο, διστάζουν να ξεσηκώσουν το λαό της περιοχής.

Παρ' όλες όμως τις αντιξοότητες, ο σπόρος της παλιγγενεσίας που ρίχτηκε κατά την προπαρασκευαστική φάση του αγώνα στην Ιωνική γη, σε λίγο θα βλαστήσει και θα καρπίσει. Η Φιλική Έταιρεία αναπτύσσεται και στεριώνει. Οι Ίδρυτές στηρίζονται στην εψυχία, στον πατριωτισμό και στον πλούτο των Μικρασιατών που είναι πρόθυμοι να προσφέρουν γερή οικονομική βοήθεια.

Ο Ιωάννης Φιλήμων στο *Δοκίμιον Ιστορικόν περί τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας*, Ναύπλιο, 1834, αναφέρει ονομαστικά τα στελέχη της Ὀργάνωσης που δρουν στη Μικρασία. Δέκα τρείς στη Σμύρνη, δύο στις Κυδωνίες, δύο στα Μουδανιά και από ένας στην Προύσα, στον Τσεσμέ, στη Μάδυτο, στα Μοσχονήσια και στην Καισάρεια, στα βάθη της Ἀνατολῆς.

« Πόσον αποτελεσματικαὶ ὑπῆρξαν αἱ ἐνέργειαι τῶν ἐν Σμύρνη Φιλικῶν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκεῖθεν ἀπεστάλησαν εἰς Μάνην διὰ πλοίου, μεσοῦντος τοῦ Μαρτίου 1821, τὰ πρῶτα πολεμοφόδια ἅτινα καὶ παρέλαβεν ὁ Νικηταρᾶς.³⁷ »

Μυθιστορηματικὴ εἶναι ἡ μορφή τοῦ σμυρναίου Πέτρου Ὀμηρίδου Σκυλίτση: « Ἀπεστάλη τῷ 1804 ἐν Μασσαλίᾳ ὅπου καὶ ἐμπορευέτο μέχρι τοῦ 1810. Τῷ 1811 μεταβάς εἰς Παρισίους πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ [...] Κοραῆ ἐγνώρισε καὶ τὸν Γρηγόριον Σαλικογλου καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Στέφανον Κ. Μόσχον καὶ τὸν Τσακάλωφ καὶ μετέσχε τῆς τότε ἰδρυθείσης Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἀσχολούμενος μὲ κατήχησιν νέων ἑταίρων ἐν Μασσαλίᾳ³⁸ ».

Ἡ Μασσαλία μὲ τὴν ἐπιβλητικὴ της παροικία ἀπὸ Σμυρναίους³⁹ καὶ Χιῶ-

37. Γ. Ἀναστασιάδης, *Ἡ συμβολὴ τῶν Μικρασιατῶν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», Α', Ἀθήναι, 1938, σ. 117. Τοῦ ἴδιου, αὐτόθι, Β', 1939, σ. 92-109 καὶ Γ', 1940, σ. 213-232. Βλ. καὶ Δ. Φωτιάδης, *Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 21*, Ἐκδ. Ν. Βότση, Ἀθήνα, 1977, Α', σ. 274, Β', σ. 13, 32 καὶ 413.

38. Βλ. Α. Πολύδωρου Κυβετοῦ, *Χρονικὸν βραχὺ τοῦ Βουρνόβα τοῦ Χατζῆ Κωστῆ*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», Α', 1936, σ. 391-412. Ὁ Ὀμηρίδης-Σκυλίτσης, θὰ γίνῃ δήμαρχος τοῦ Πειραιᾶ ἀπὸ τὸ 1840 ὡς τὸ 1852.

39. Βλ. P. Échinard, *Grecs et Philhellènes à Marseille, de la Révolution française à l'Indépendance de la Grèce*, Préface de P. Guiral, [Μασσαλία, 1973]. «Les Grecs [de Marseille] furent encouragés par la reprise des relations avec les Échelles [du Levant] dès 1802, par les dispositions favorables des Traités de paix avec la Turquie. D'autres qui avaient quitté la ville [de Marseille] revinrent s'y établir suivis de quelques nouveaux venus, associés ou parents, pour la plupart smyrniotes», σελ. 48-49. Ὁ γνωστός γιὰ τὴ στρατιωτικὴ του δράση ἐπὶ Βοναπάρτη, εἰδικότερα κατὰ τὴν ἐκστρατεία τῆς Αἰγύπτου, Νικόλαος Παπάζογλου πού ἐγκαταστάθηκε τελικὰ στὴ Μασσαλία, λεγόταν Νικόλαος Τσεσεμελῆς καὶ καταγόταν ἀπὸ τὸν Τσεσμέ (Κρήνη) τῆς Ἐρυθραίας. Οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις πού διοικοῦσε καὶ ἦταν ἐνταγμένες στὰ στρατεύματα τοῦ Ναπολέοντα εἶχαν υἱοθετήσει ὡς ἄσμα πολεμικὸ τὸ Θουῆριο: «Ὡς πότε παλληκάρια...» μὲ φιλογαλλικὲς προσθῆκες. Βλ. Échinard, *ἔθ' ἀνωτέρω*, σελ. 74-75 καὶ J. Savant, *Napoléon et la liberté de la Grèce*, «Hellénisme Contemporain», Ἰούλιος-Ὀκτώβριος 1950.

τες, γίνεται τὸ βασικὸ κέντρο ἀπὸ ὅπου θὰ περάσουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες σπουδαστὲς καὶ φιλέλληνες ποὺ συρρέουν ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Εὐρώπης⁴⁰ γιὰ νὰ κατεβοῦν στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα.

Ἡ ἀπαραίτητη ὑπόδομή γιὰ τὴν πάρα πέρα δράση μὲ στόχο τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀγῶνα ἔχει ἐξασφαλισθεῖ κατὰ τρόπο ἀψογο ἀπὸ τὸν Ὀμηρίδη Σκυλίτση καὶ τοὺς ἀδελφούς του Φιλικούς. Τὸ σκηνικὸ, σὲ κάθε περίπτωση, θὰ εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπο. Μὲ μεγάλη μυστικότητα φορτώνεται στὸ λιμάνι τῆς Μασσαλίας τὸ καράβι ποῦ, βαρὺ ἀπὸ τὸ πολεμικὸ ὕλικὸ καὶ τὰ ἄλλα ἐφόδια, θὰ πλεύσει πρὸς τὶς ἑλληνικὲς θάλασσες καὶ τὴν ἐπαναστατημένη Πατρίδα. Μόλις τὸ σκάφος περάσει τὰ γαλλικὰ χωρικὰ ὕδατα καὶ ξανοιχθεῖ στὸ πέλαγο, ὑποστέλλεται ἡ ρωσικὴ ἢ ὅποια ἄλλη περιστασιακὴ σημαία, καὶ ὑψώνεται στὸ μεγάλο ἄρμπορο ἡ ἑλληνικὴ ἐπαναστατικὴ σημαία. Κανονιὲς τῆ χαιρετίζουν μέσα σὲ ἀλαλαγμούς χαρᾶς καὶ ζητωκραυγὲς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

Ὅμως ἡ Ἰωνία καὶ ἡ Αἰολίδα θὰ πληρώσουν βαρὺ φόρο αἵματος στὴν ὑπόθεση τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς κοινῆς πατρίδας. Ἐκεῖνο ποῦ φοβόντουσαν οἱ Φιλικοὶ πραγματοποιήθηκε. Μόλις μαθεύτηκε ἡ Ἐπανάσταση καὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος φάνηκε στὰ κοντινὰ μικρασιατικὰ νησιά, οἱ Τούρκοι συνεπεῖς πρὸς μιὰν ἀδιατάραχτη ἀνὰ τοὺς αἰῶνες παράδοσή τους ἀρχίζουν σὲ πολὺ μεγάλῃ κλίμακα τὴν ἐξόντωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, τὶς λεηλασίες καὶ τὶς σφαγὲς⁴¹.

40. P. Échinard, ἔνθ' ἀνωτ. *passim*.

41. Βλ. I. Φιλήμονος, *Ἱστορικὸν δοκίμιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, Β', σ. 103-118 καὶ Γ' σ. 205-266. Σπ. Τρικούπη, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, Α', Λονδίνο 1860, σ. 218-251. Rouqueville, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, μετάφραση Ξενοφώντος Σιγούρα, Β', Ἀθήναι 1890, σ. 275: «Ὁ τρόμος καὶ αὐτὴν ἐπὶ τὴν ἰδέαν τῆς ἀπελευθέρωσης εἶχεν ἐντελῶς ἀποβάλλει, ἀφ' ὅτου αἱ διαταγαὶ τοῦ Σουλτάνου αἰτινες ὄριζαν τὸν ἀφοπλισμὸν τῶν χριστιανῶν ἐξετελέσθησαν, ὅταν οἱ Τούρκοι ἀπετέλουν τὴν πλειονοψηφίαν ἀλλὰ τὰ πράγματα καὶ περαιτέρω ἐπὶ προέβησαν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐνθα πλῆθος Ἑλλήνων ἐσφάγησαν ἐν Ἀγκύρᾳ, Προύσῃ, Πέργαμῃ καὶ ταῖς κυριωτέραις τῆς Ἀνατολῆς πόλεσιν. Ὁ ἀγὰς τῶν Βουρλῶν, μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν γενιτσάρων τῆς Σμύρνης, εἶχεν ἀπαγχονίσει τοὺς ἱερωμένους καὶ τοὺς πλουσιωτέρους τῶν ἐμπόρων τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ, ἵνα δημεύσῃ πρὸς ὄφελος αὐτοῦ τὴν περιουσίαν ὡς καὶ τὰ κοσμήματα τῶν ἐκκλησιῶν». Σφαγὲς μὲ ἑκατοντάδες θύματα σημειώνονται καὶ στὴν Πέργαμο ὡς ἀντίποινα γιὰ τὰ κατορθώματα τῶν Ψαριανῶν ναυτικῶν στὰ παράλια τῆς Αἰολίας καὶ τῆς Ἰωνίας: «*Les Turcs de Pergame et de Kinik se sont vengés des Grecs audacieux d'Ipsara sur les Grecs innocents de ces deux villes; ils en ont massacré quelques centaines...*» «Ἐκθεση τοῦ Προξένου τῆς Γαλλίας στὴ Σμύρνη David πρὸς τὸν Ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Chateaubriand (26 Ἰουνίου 1823). Ἀναφέρεται στὸ ἔργο τοῦ J. Baelen, *Psara*, Συλλογὴ τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, 1959, σ. 36.

Γιὰ τὸ φοβερὸ ἀντίκτυπο ποῦ εἶχε ἡ Ἐπανάσταση στὴ Σμύρνη, βλ. τὴ διαφωτιστικὴ μελέτη τοῦ R. Clogg: *Smyrna in 1821*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», ΙΕ' 1972, σελ. 313-317 (μὲ περιληπτικὴ ἀνάλυση τοῦ Νίκου Καραρᾶ). Πρόκειται γιὰ ἔγγραφα-ἐκθέσεις τοῦ Werry, ἀγγλοῦ προξένου στὴ Σμύρνη καὶ ἀντιπροσώπου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐταιρείας (Levant Company), ποῦ ἐπὶ

Φωνήν τρόμου ἢ Ἑλλάδα σῦρνει,
 Σῦρνει, καὶ ἔπειτα σιωπεῖ·
 Ὅμως κρότους μὲς στὴ Σμύρνην
 Ὅλη ἡ νύχτα ἠχολογεῖ⁴²

Μᾶς ἔρχεται ἔτσι τὸ προμήνυμα, μιὰ πικρὴ γεύση τοῦ τί θὰ εἶναι ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ τοῦ 1922. Ἐνα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ

224 χρόνια ἔκανε χρυσές δουλειές στὴν Τουρκία. Παρὰ τὸν γλοιώδη πολλὲς φορές σεβασμὸ πού ἔτρεφε πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ Διοίκηση καὶ τὴν ἀντίστοιχη ἀντιπάθεια πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεση (ἀφοῦ ἡ ἑλληνικὴ ἐξέγερση καὶ ὁ ἀντίκτυπός της στὴ Σμύρνη διετάρασσε καὶ ἀνέκοπτε τὸ ἐπικερδές βρετανικὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία), δὲν κατώρθωσε ὁ Werry ν' ἀποσιωπήσει τίς ἀμύτητες καὶ φρικαλεότητες πού διέπραξαν οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ (Ἀπρίλιος-Δεκέβριος 1821) εἰς βάρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σμύρνης (κάπου 45.000 ψυχές τότε). Διαφωτιστικὲς εἶναι μερικὲς ἀποσπασματικὲς φράσεις ἀπὸ τὴν περίληψη τοῦ Νίκου Καραῶ: «Ἡ ἐσπευσμένη ἀναχώρηση μεγάλου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων τῆς Σμύρνης, γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους, ἀφήνει ἕνα κενὸ αἰσθητὸ ἀπὸ ὄλους καὶ, φυσικά, τὸ ἐμπόριο ἔχει παραλύσει» (σ. 360). «Οἱ δολοφονίες Ἑλλήνων ἀπὸ νεοσύλεκτους στρατιῶτες παίρνουν μέρα καὶ νύχτα μεγάλες διαστάσεις, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Σμύρνης καὶ τῶν χωριῶν τρέχουν ὅπου μποροῦν γιὰ προστασία» (σ. 361). «Σήμερα, ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Ἰδρυτοῦ τῆς Κωνσταντινούπολης, 16 Ἑλληνες σκοτώθηκαν στὴν ἀγορὰ» (σ. 362). «Ἀνηγγέλθη ἡ πυρπόληση ἑνὸς μεγάλου τουρκικοῦ πολεμικοῦ [πρόκειται προφανῶς γιὰ τὴν τουρκικὴ Ναυαρχίδα πού ἔκαψε ὁ Κανάρης στὸ στενὸ τοῦ Τσεσμέ]. Ἡ εἶδηση αὐτὴ ἐρέθισε πάλι τὸν τουρκικὸ ὄχλο πού ξέσπασε σὲ καθημερινές ἐκδικητικὲς δολοφονίες ἀθῶων καὶ ἀνυπεράσπιστων Ἑλλήνων [...] ὄχι λιγότεροι ἀπὸ 160 σκοτώθηκαν καὶ ἀσφαλῶς μὲ τὴ συγκατάθεση τῶν Ἀρχῶν» (σ. 363). «Μεγάλος διωγμὸς Ἑλλήνων ἔγινεν καὶ στὸ Αἶβαλί. Οἱ κάτοικοι τῆς ἀτυχῆς αὐτῆς πόλης ὑπεράσπισαν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν ἐπὶ ἀρκετὸ χρόνον ἀπὸ τὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν τους, ὥσπου οἱ Τούρκοι ἔβαλαν φωτιά στὰ σπίτια καὶ λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι πού γλύτωσαν. Σκοτώθηκαν ὅμως καὶ 700 Τούρκοι. Στὴ Μαινεμένη ἐκτίθενται γιὰ πούλημα μερικὲς χιλιάδες Ἑλληνίδων γυναικῶν σκλάβων πού πιάστηκαν κατὰ τὴ σφαγὴ τοῦ Αἶβαλιού» (σ. 363-364). «Τὰ στρατεύματα πού συγκεντρώθηκαν στὴ Σκάλα-Νόβα (Κουσαντάσι) γιὰ τὴ Σάμο ἀνέρχονται σὲ 17-18000, ὅλοι ἡμιάγριοι τοῦ ἐσωτερικοῦ, πού ἀπειλοῦν νὰ σφάζουν τοὺς ἀρχηγούς των, ἂν δὲν τοὺς βροῦν τὰ μέσα νὰ περάσουν τὸ στενὸ τῆς Σάμου, καὶ νὰ γυρίσουν στὴ Σμύρνη» (σ. 364). «Ὁ μέσος ὄρος σκοτωμένων Ἑλλήνων ἀνέρχεται σὲ 8-10 τὴν ἡμέρα [...] Ἡ Σμύρνη, ἐξὸν ἀπὸ ἕνα τμήμα τοῦ Φραγκομαχαλά, εἶναι τελειῶς ἐγκαταλελειμένη. Τὰ καταστήματα καὶ τὰ σπίτια μένουν κλειδωμένα. Ὅλα παρουσιάζουν ἀπελπιστικὴ ὄψη» (σ. 365). «Μόνον ἀπὸ τὸ ἕνα τρίτο τῶν 35.000 κατοίκων τοῦ Αἶβαλιού, ἄλλοι πνίγηκαν κ' ἄλλοι μπόρεσαν νὰ σωθοῦν πάνω στὰ 70 Ἑλληνικά καράβια. Οἱ Τούρκοι, ἐπειδὴ τὰ καράβια τοὺς ἐβομβάρδιζαν ἔβαλαν φωτιά σὲ εἴκοσι διάφορα σημεῖα τῆς πολιτείας καὶ τὴν κατέστρεψαν ὀλότελα» (σ. 366). Καὶ τελικὰ διατυπώνεται ἡ κυνικὴ ἀποψη τοῦ Werry πού ἐπικρατεῖ καὶ σήμερα, ὅτι σημασία δὲν ἔχει ἡ εἰρήνη γιὰ τὴ δικαιοσύνη ἀλλὰ ἡ εἰρήνη πρὸς τὸ συμφέρον τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἡ τύχη τῶν λαῶν ξένων χωρῶν εἶναι δευτερεύουσα ὑπόθεση: «Ὅταν θάρθει ἡ εὐτυχῆς ἡμέρα ν' ἀναγγελθεῖ μιὰ καλὴ συνεννόηση μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, τότε μπορεῖ νὰ ἐλπίσομε σὲ μερικῶν χρόνων ἀσφάλεια». Δ. Φωτιάδη, *ἐνθ' ἀνωτ. Α'*, σ. 401, Β', σ. 132 καὶ 418. Βλ. καὶ Σ. Σεφεριάδη, *Ἡ Σμύρνη κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», Γ', 1938, σ. 54-57. Χρ. Σολωμωνίδης, *Ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις*, «Προσφυγικὸς Κόσμος», 27 Μαρτίου 1966.

42. Σολωμοῦ, *Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδ Μπαίρον. Ποίημα λυρικό*, στ. 153-156.

τῶν παραλίων ἀρνιέται τὸν ὄλεθρο καὶ καταφεύγει στὴν κυρίως Ἑλλάδα. Μικρασιάτες κατατάσσονται στὸ στρατό· πυκνώνουν τὰ στρατιωτικὰ σώματα· πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς συγκροτοῦν εἰδικὸ σώμα: τὴν Ἰωνικὴ Φάλαγγα· πολεμοῦν καὶ διακρίνονται.

Ὅσοι ἀπὸ τὴν Ἰωνία καὶ τὴν Αἰολίδα, μετὰ τὴ θύελλα τοῦ Ἀγῶνα, ἐπιζοῦν, ἀρχίζουν μέρα μετὰ τὴν ἡμέρα τὴν ἀνοικοδόμησι. Τὴν προτεραιότητα ἔχει πάντα τὸ ταπεινὸ οἶκημα, τὸ « κοινὸ », ὅπου θὰ συνέρχονται οἱ δημογέροντες, ἡ καρδιά τοῦ δημόσιου βίου, ἡ κιβωτὸς τῶν ἀσβεστων ἐλπίδων· ἔπειτα τὰ κοινοτικά καταστήματα: σχολεῖα, νοσοκομεῖα, λέσχες... Τελευταῖες θὰ ἔρθουν, κατὰ ἱεραρχικὴ τάξη, οἱ ὀριστικὲς οἰκογενειακὲς ἐστίες. Τὸ ἐμπόριο ἀναπτύσσεται· οἱ ἀνταλλαγὲς πληθαίνουν· οἱ κοινοτικὲς ἐλευθερίες ξαναζωντανεύουν καὶ τοῦτο σὲ ἀντίθεση μετὰ τὸ ἐλεύθερο Βασίλειο ὅπου, μετὰ πρόφασιν τὴ διασφάλισιν τῆς ἐνότητος τοῦ κράτους, ὁ βαυαρικὸς ὁδοστρωτήρας ἰσοπεδώνει καὶ οὐσιαστικὰ καταλύει τὶς κοινότητες ὡς ἀποτελεῖς ὀντότητες, ἐξαφανίζοντας ἔτσι μιὰ πολυμορφία, μιὰν ἐξαισία πολυφωνία, σύμφυτη μετὰ τὴν ἐθνικὴ μας ἰδιοσυστασία.

Οἱ ὀφειλόμενες στὸ ἐξαγωγικὸ καὶ εἰσαγωγικὸ ἐμπόριο ἀνθρώπινες σχέσεις, ἡ στενὴ ἐπαφὴ μετὰ τὶς ριζωμένες ἀπὸ πολλὰς γενεὰς στὴ μικρασιατικὴ γῆ ξένες παροικίαις ἐξάπτουν τὴ φαντασία, πλαταίνουν τοὺς πνευματικὸς ὀρίζοντες, καλλιεργοῦν καὶ ἱκανοποιοῦν τὸ ἔμφυτο στὸν Ἕλληνα τῆς Περιφέρειας οἰκουμενικὸ αἶσθημα.

Ξαύγουστα τοῦ 1922, μέσα στὶς φλόγες τῆς μαρτυρικῆς πολιτείας⁴³ σωριάζεται ἓνας ὀλόκληρος πολιτισμὸς. Ὅσοι σώζουν τὴ ζωὴ τους στὰ πλοῖα δὲν περισώζουν τὶς δεμένες μετὰ τὴν ἰωνικὴ γῆ πολύμορφες κοινοτικὲς ὁμάδες ποὺ διαλύονται καὶ χάνονται γιὰ πάντα. Τὰ παιδιὰ τους θὰ μιλήσουν γιὰ τὸν « καὺμὸ τῆς Ρωμοσύνης ».

Τὶ ἀπόμεινε; Μιὰ φαντασία μικροῦ παιδιοῦ ἢ ἔφηβου ποὺ ἔγινε ἄντρας. Μιὰ φαντασία στοιχειωμένη ἀπὸ μυθικὲς ἀφηγήσεις ποὺ δραματίζεται μιὰ πολιτεία ἀπόκοσμη, αἰωρούμενη σὲ ὀμηρικὸς αἰθέρας...

Τὸ παρακάτω εἶν' ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Κοσμᾶ Πολίτη: *Στοῦ Χατζηφράγκου*, ἡ « Πάροδος »: « Ὀλάκερη τὴ Μεγάλῃ Σαρακοστή, κάθε Κυριακὴ καὶ σκόλη, ἡ πολιτεία ταξίδευε στὸν οὐρανὸ. Ἀνέβαινε στὰ οὐράνια καὶ τὴ βλόγαγε ὁ Θεός. Δὲ χῶραγε τὸ μυαλό σου πῶς μπόραγε νὰ μένει

43. Marjorie Housepian, *Smyrna 1922. The Destruction of a City*, Faber and Faber, Λονδίνο, 1972.

κολλημένη χάμω στη γῆς, ὄστερ' ἀπὸ τόσο τράβηγμα στὰ ὕψη. Καὶ ὄπως κοιτάγαμε ὄλο ψηλά, τὰ μάτια μας γεμίζανε οὐρανό, ἀνασαίναμε οὐρανό, φαρδαίναμε τὰ στέρνα μας καὶ κάναμε παρέα μὲ ἀγγέλοι. Ἰδια ἀγγέλοι κι ἀρχαγγέλοι κορωνίζανε ψηλά. Θὰ μοῦ πεῖς, κι ἐδῶ, τὴν Καθαρὴ Δευτέρα, βγαίνουνε κάπου ἐδῶ γύρω κι ἀμολάρουνε τσερκένια⁴⁴. Εἶδες ὅμως ποτέ σου τούτη τὴν πολιτεία ν' ἀρμενίζει στὰ οὐράνια; Ὅχι. Ἐκεῖ, οὐλα ἦταν λογαριασμένα μὲ νοῦ καὶ γνώση, τὸ κάθε σοκάκι δεμένο μὲ τὸν οὐρανό...»

Μὴν εἶναι τάχα ἡ μικρὴ λήκυθος ὅπου ἐναποθέσαμε τὴν τέφρα τῆς Καταστροφῆς;

Εἶναι κάτι παραπάνω: μιὰ καφετερὴ ἀνάμνηση, πηγὴ ἔμπνευσης ποῦ θὰ διαποτίσει τὴ μεσοπολεμικὴ μας λογοτεχνία· μιὰ ἐπίμονη σκιά.

Εἶναι κάτι παραπάνω: τὸ πύκνωμα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης⁴⁵· οἱ πρωτοφερμένες τέχνες· ὁ ἐπίμονος μόχθος τῶν ἀνθρώπων τῶν Δυτικῶν Παραλίων, τῆς Βιθυνίας, τῆς Γαλατίας, τῆς Καππαδοκίας, τῆς Καρίας, τῆς Κιλικίας, τῆς Λυδίας, τῆς Λυκαονίας, τῆς Λυκίας, τῆς Μυσίας, τῆς Παμφυλίας, τῆς Παφλαγονίας, τῆς Πισιδίας, τῆς Φρυγίας, τοῦ εδανδρου, βαθύτατου καὶ ἀπέραντου Πόντου⁴⁶.

Εἶναι κάτι παραπάνω: ὁ ἀγώνας στὴν Πίνδο καί, μετὰ τὴν κατάρρευση, ὁ ἀγώνας στὴν ὄρεινὴ Ἑλλάδα καὶ στίς πόλεις· παντοῦ ὄρκο ἔχουν δώσει μόνιμοι, ἐφεδροὶ, φαντάροι καὶ ἀντάρτες νὰ περισωθεῖ λεύτερη ἐπὶ τέλους, πέρα γιὰ πέρα, ὄση γῆς ἀπόμεινε ἀπὸ τὴν ἀκρωτηριασμένη πατρίδα.

Τὸ αἰγαιοπελαγίτικο ὅμως δράμα δὲν τελειώνει μὲ τὶς ἐπικὲς ἀναλαμπές ἑνὸς ξεριζωμένου ἀπὸ τὶς πανάρχαιες ἐστίες τοῦ κόσμου.⁴⁷ Ἡ Συνθήκη τῆς

44. Στὸ συρναϊκὸ ἰδίωμα, τσερκένι εἶναι ὁ χαρταετός.

45. Εἶναι γνωστὸ ὅτι μετακινήθηκαν, τὸ 1922-1923, ἀπὸ τὶς προγονικὲς ἐστίες τους 1.500.000 Ἕλληνες τῆς Μικρασίας, τῆς Πόλης καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Τὸ 1915 ἔχομε στὴ Μακεδονία : 680.000 Ἕλληνες καὶ 548.000 ἄλλογενεῖς, δηλαδὴ 55% Ἕλληνες καὶ 45% ἄλλογενεῖς. Τὸ 1925 ἔχομε στὴ Μακεδονία 1.279.000 Ἕλληνες καὶ 170.000 ἄλλογενεῖς, δηλαδὴ 88% Ἕλληνες καὶ 12% ἄλλογενεῖς. Τὸ 1915 ἔχομε στὴ Δυτικὴ Θράκη 17.000 Ἕλληνες καὶ 123.000 ἄλλογενεῖς, δηλαδὴ 12% Ἕλληνες καὶ 88% ἄλλογενεῖς. Τὸ 1925 ἔχομε 173.000 Ἕλληνες καὶ 108.000 ἄλλογενεῖς, δηλαδὴ 61% Ἕλληνες καὶ 39% ἄλλογενεῖς. Βλ. Α. Α. Πάλλη, *Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν ἀπὸ ἀποψη νομικὴ καὶ ἱστορικὴ καὶ ἡ σημασία τῆς γιὰ τὴν διεθνή θέση τῆς Ἑλλάδος*, Ὁμιλία στὴν Πάντειο Σχολὴ τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, 20 Ἀπριλίου 1933, Ἀθήνα 1933. Βλ. τοῦ ἴδιου: *Φυλετικὲς μεταναστεύσεις στὰ Βαλκάνια καὶ διωγμοὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, «Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν», Α', 1977, σ. 75-88.

46. Σ. Ἰωαννίδης, *Ἱστορία καὶ στατιστικὴ τῆς Τραπεζοῦντος, Κωνσταντινουπόλις*, 1870. Δ. Ε. Οἰκονομίδης, *Ὁ Πόντος καὶ τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1920.

47. Βλ. Ι. Ν. Πολύζου, *Οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, «Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος», 26 Ἀπριλίου 1973, σ. 15-18.

Λωζάννης δὲν ἀποκρυστάλλωσε, ὅπως τὸ νομίσανε οἱ πατεράδες μας, τὴν τελικὴ μορφή τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ χῶρο τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς. Ἡ συρρικνωσὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲ σταματᾷ στὸ πρῶτο αὐτὸ στάδιο. Ἡ Κωνσταντινούπολη δοκίμασε τὸ 1955 μιὰ δευτέρη ἄλωση⁴⁸. Τὰ ἑλληνικώτατα ἄλλοτε κατὰ τὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τους νησιὰ Ἰμβρος καὶ Τένεδος ποὺ ἔστεκαν περήφανα, ἔσχατοι φορεῖς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ στὰ κράσπεδα τῆς Ἀσίας, στὴν εἴσοδο τῶν Στενῶν, χάνουν μέρα μὲ τὴν ἡμέρα τὴν ἑλληνικότητά τους.

Τοῦτο δὲν συνειδητοποιήσαμε: πῶς ἡ πρωτοβουλία πέρασε πάλι στὸν ἀνατολικὸ γείτονα ποὺ λειτουργεῖ μὲ τὴν παραδοσιακὴ του νοοτροπία τοῦ Πορθητῆ. Ἡ ἀπεχθὴς ἐννοια τοῦ ζωτικοῦ χώρου ξαναζωντανεῖ εἰς βάρος μας.

Μᾶς διαφεύγει, φοβοῦμαι, τὸ ποιὲς πρέπει νὰ εἶναι, τούτη τὴ στιγμή, οἱ ἀπόλυτες προτεραιότητες: ἡ ἐπαγρύπνηση σίγουρα καὶ ἡ ἐτοιμότητα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ συνόλου, πέρα ἀπὸ τὴ θεραπεία τῶν πρόσκαιρων ἀτομικῶν ἀναγκῶν. Ἡ ἑλληνικὴ Ἱστορία, ἡ φύση τοῦ ἑλληνικοῦ γεωπολιτικοῦ χώρου ὑπαγορεύουν σταθερὰ καὶ ἀδιατάρακτα ὁμοιόμορφες ἀρχές καὶ ὁμοιόμορφους τρόπους ἐνέργειας. Ἡ ἐλευθέρη διακίνηση ἀνάμεσα στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ στὸν εὐρύτερο περιφερειακὸ Ἑλληνισμό ἢ στὴν πανάρχαια κοιτίδα του ἀποτελεῖ ἀδήριτη ἱστορικοκοινωνικὴ ἀνάγκη. Ὅπως σημειῶνει ὁ Ἀχιλλέας Γρηγορογιάννης, « ὑφίσταται ἱστορικὰ δεδομένη, μιὰ διφυῆς Ἑλλαδικοῦ καὶ Μειζονοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ σὲ τόση ἔκταση καὶ βάθος δὲν ἀνευρίσκεται σὲ κανένα ἄλλο ἔθνος τῆς Οἰκουμένης [...] Καὶ τὸ ἐπακόλουθο ὑπῆρξε ὅτι ἡ δυναμικὴ τῆς Κυρίως Ἑλλάδος μποροῦσε κατὰ ἐποχὲς νὰ ἐκδηλώνεται στὸ ἀκέραιο μόνο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ Μειζονοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀκόμη δὲ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Μειζονοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπήγαζαν κατὰ προτίμηση οἱ ἀνανεωτικὲς δυνάμεις τοῦ ἔθνους σὲ περιόδους παρακμῆς »⁴⁹. Καὶ προσθέτει, πολὺ σωστά, ὁ φίλος οἰκονομολόγος: *ὅτι ὑπάρχει μιὰ ὀργανικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἱστορικὴ γνώση καὶ στὴν ἱστορικὸ-πολιτικὴ πράξη.*

Ἔτσι, ἡ προσταγὴ μᾶς ἐρχεται ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων, ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο: « Αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ πράξετε.... εἶναι νὰ ἐξασφαλίσετε, ὅσο σὰς εἶναι μπορετό, τὴν ἐλευθερία τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Κύπρου ». Στὴν ἐποχὴ μας ὅ,τι μᾶς ἀπόμεινε ἀπὸ τὴν Αἰολίδα καὶ τὴν Ἰωνία: τὰ νησιὰ Λέσβος, Χίος, Σάμος... *ποιεῖεν χρεόν ἐστι ὑμέας... ὅπως τὸ κατ' ὑμέας ἔσται ἢ τε Ἰωνίη καὶ ἡ Κύπρος ἐλευθέρη*⁵⁰.

48. Ἀπὸ τοὺς 400.000 Ἕλληνες ποὺ ἀριθμοῦσε ἡ Κωνσταντινούπολη τὸ 1920 δὲν ἀπέμειναν σήμερα παρὰ 7 ὡς 10.000.

49. Ἀ. Γρηγορογιάννης, *Ὁ Μειζων Ἑλληνισμός*, Ἐκδόσεις Ἡράκλειτος, Ἀθήνα, 1970, σ. 7-9.

50. Ἡρόδοτος, V. 109.

Δέν συνειδητοποιήσαμε φοβούμαι αρκετά, ότι από την Καταστροφή και δώθε τὰ αιολικά και τὰ Ιωνικά νησιά μας μένουν άπορφανισμένα· χάσανε τήν έπαφή με τίς άντικρινές άκτές όπου ξεχύνονται ο Κάϊκος, ο Έρμος, ο Κάβστρος, ο Μαϊάνδρος· χάσανε τήν έπαφή με τὰ άδελφά πολιίσματα: τὸ Άδραμύττι, τὸ Άϊβαλί, τὴ Φώκαια, τὴ Μενεμένη, τὴ Σμύρνη, τὸν Τσεσμέ και τὰ Βουρλά, τὰ Σώκια και τὴ Νέα Έφεσο, τίς πολιτείες με τίς όποιές οί νησιώτες μας —άγρότες, ναυτιλόμενοι, γυρολόγοι, μεροκαματιάρηδες— συνδιαλέγονταν με τὴ γλώσσα τῆς φιλικῆς κατανόησης και τοῦ διαμετακομιστικοῦ έμπορίου. Ἡ άποκοπή αὐτὴ σημαίνει ένα θανάσιμο γιά τὰ νησιά μας κίνδυνο. Δέν υπάρχει περιθώριο γιά άναβολές όταν μιλοῦμε γιά αἰγαιοπελαγίτικη βιομηχανία, γιά αἰγαιοπελαγίτικο Πανεπιστήμιο⁵¹ πού θά καλλιεργήσει τήν έρευνα σέ πρωτοποριακοῦς κλάδους.

Καιρός είναι νά κατεβούμε από τὴ Νεφελοκοκκυγία τῶν πανηγυρικῶν λόγων. Πατρίδα δέν είναι μόνο μιὰ ιδέα μετέωρη στὸν άέρα· δέν είναι ἡ έπάρκεια ἢ ἡ άνεπάρκεια πού δίνουν οί περασμένες δόξες και τὰ ρημαγμένα μνημεία. Αὐτὰ έχουν νόημα μόνο άν φωτίζουν με μιάν αἰσθητική, πνευματική και ἠθική άνταύγεια ένα ζωντανό παρόν· έχουν νόημα άν μᾶς δένουν πιδ σφιχτά με τὴ γῆ μας, με τίς θάλασσες πού περιβρέχουν τίς άκτές μας, με τὸ λαό μας πού μοχθεῖ γιά τήν άναγέννηση τοῦ τόπου· άν μᾶς φέρνουν κοντύτερα στίς ζωντανές νησιώτικες πολιτειοῦλες με τὴ σοφή πολεοδομική σύλληψη. Πατρίδα είναι οί σημερινοί άνθρωποι με τήν ιστορική τους μνήμη και τίς μακρινές τους προοπτικές· είναι τ' άγόρια και οί κοπέλλες πού, άδριο-μεθαύριο, θά πάρουν τὴ σκυτάλη· κι είναι άγάπη τῆς Πατρίδας ἢ θέληση νά θεμελιώσεις τήν εὐτυχία τους.

---

51. Ἦδη οί Τούρκοι ίδρυσαν Πανεπιστήμιο στή Σμύρνη (Ege Üniversitesi, με έπίσημη διεύθυνση: Rektörlük, Tr-Bornova-Izmir). Γιά τήν ίδρυση έλληνικοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Αἰγαίου έγινε ευρεία συζήτηση στό Γ' Συμπόσιο τοῦ Αἰγαίου, στή Μήθυμνα. Βλ. «Αἰολικά Γράμματα», τεῦχος 40, Ἰούλιος - Αὔγουστος 1977, σελ. 204-228. Οί επανειλημμένες όμως εκκλήσεις πού έγιναν γι' αὐτόν τὸ σκοπό δέν βρήκαν ανταπόκριση στίς « άρμόδιες άρχές ».